

FORME ȘI VALORI ALE VERBULUI ÎN GRAIURILE MUNTENEȘTI

(III)*

OHARA DONOVETSKY

VIII. INDICATIV PERFECT SIMPLU

1. FORME

1.1. Perfectul simplu este cunoscut pe o arie vastă: Muntenia, Oltenia¹, Dobrogea, Banat, Crișana, o parte din Maramureș (graiurile din Moldova nu cunosc perfectul simplu). În aria delimitată pentru graiurile muntenești, în capitolul introductiv al lucrării noastre, perfectul simplu nu e întrebuințat în mod unitar. Analiza hărților întocmite pe materialul necartografiat sau pe hărțile din manuscris pentru ALRR (vezi harta *Repartiția formelor de perfect simplu – a vedea, persoana I: văzui*) arată că ariile în care se folosește perfectul simplu se prezintă diferențiat, după cum urmează: o arie destul de compactă, din vestul, nordul și sudul Munteniei, în care perfectul simplu are paradigma completă (cu excepția câtorva mici zone – în nord-vest și în sud-vest), ceea ce arată că acest timp este cunoscut și utilizat frecvent, în vreme ce într-o arie din nord-estul spre sudul Munteniei și în Dobrogea, perfectul simplu își pierde din vitalitate, prezentând o paradigmă cvasi-completă sau șovăielnică (informatorii răspund prin perfect compus, imperfect sau mai-mult-ca-perfect). În majoritatea punctelor din zona estică a Munteniei și în Dobrogea, la întrebările din chestionar, [103] și [135], informatorii nu răspund prin nicio formă de perfect simplu, ceea ce arată că acest timp nu se întrebuințează sau e recunoscut ca fiind caracteristic unei alte arii (informatorii oferă astfel de comentarii: „în Oltenia se zice”: pct. 873, „oltenii vorbesc așa”: pct. 871, „cam oltenii cunosc vorba asta”: pct. 884, „oltenește e”, „la Zorile se zice”: pct. 897).

1.2. Formele vechi, asigmatice, de perfect simplu ale verbelor *a fi*, *a avea* și *a vrea* (*fui, fuși, fu, furăm, furăți, fură; avui, avuși, avu, avurăm, avurăți, avură; vrui, vruși, vru, vrurăm, vrurăți, vrură*) care constituiau norma epocii vechi (Gheție *et*

* Continuare la partea a II-a din FD XVIII, 2009, p. 183–206.

¹ Oltenia trebuie considerată centrul acestei arii (Georgescu 1957, 31).

alii 1997, 338)² pot fi încă identificate în graiurile muntenești actuale în variație liberă cu cele noi, sigmatice (*fusei, fuseși, fuse, fuserăm, fuserăți, fuseră; avusei, avuseși, avuse, avuserăm, avuserăți, avuseră; vrusei, vruseși, vruse, vruserăm, vruserăți, vruseră*). Lucrând pe materialul necartografiat (ms.) pentru ALRR și analizând fenomenul răspândirii acestor două tipuri de forme în graiurile muntenești actuale, am observat următoarele:

i. Pentru verbul *a fi*: 1. paradigmă completă cu forme sigmatice – în majoritatea punctelor; 2. paradigmă mixtă (a. forme sigmatice la singular și asigmatice la plural – foarte rar, punctele 671, 672; b. forme asigmatice la singular și sigmatice la plural; c. forme sigmatice la toate persoanele, cu excepția persoanelor a 3-a și a 6-a: *fu, fură*); 3. înlocuirea perfectului simplu cu perfectul compus.

ii. Pentru verbul *a avea*: 1. paradigmă completă cu forme sigmatice; 2. paradigmă completă cu forme asigmatice; 3. paradigmă mixtă: forme sigmatice pentru toate persoanele, exceptând fie persoana a 3-a, fie persoana a 6-a (uneori, amândouă), rar, persoana 1 și / sau a 2-a; 4. înlocuirea perfectului simplu cu perfectul compus sau cu imperfectul.

² În textele din secolul al XVI-lea, sunt generale formele asigmatice, etimologice ale verbelor *a fi, a avea* și *a vrea*, singurele forme sigmatice de perfect simplu din această perioadă sunt cele de persoana a 2-a și a 5-a ale verbului *a fi* (*fuseși* și *fuset*), deci inovația începe la aceste persoane cu forme care derivă din mai-mult-ca-perfectul conjunctiv latin. În textele acestei perioade, perfectul simplu și mai-mult-ca-perfectul au forme omonime la persoanele a 2-a și a 5-a (din această cauză, mai-mult-ca-perfectul la persoanele menționate este redat prin forme perifrastice de tipul *erai fost* etc.). Vezi și Frâncu 1976, 53-65: Spre sfârșitul secolului al XVI-lea, este atestată forma *fuse* pentru persoana a 3-a, iar în secolul al XVII-lea se înregistrează răspândirea formelor sigmatice ale verbului *a avea*, prima atestare apărând tot la persoana a 2-a (*avuseși*) și ale verbului *a vrea* (însă acestea rămân minoritare în comparație cu cele asigmatice și cu cele sigmatice de persoana a 2-a, *fusăși*, care sunt curente). În secolul următor, se înmulțesc formele cu *-se-*, întâi la persoana a 2-a și apoi și la celelalte persoane, în documentele particulare din Oltenia, Muntenia și sudul Ardealului. Cele mai rezistente la inovația propagării lui *-se-* par a fi persoanele a 3-a și a 6-a de la verbele *a avea* și *a vrea* și persoana a 4-a de la toate verbele discutate. Așadar, în limba veche există întrepătrunderi între formele sigmatice și cele asigmatice. Prezența unui *-se-* la persoana a 5-a a perfectului simplu (sufix provenit de la mai-mult-ca-perfect) a fost o necesitate, dar răspândirea acestui sufix și la alte persoane ale aceluiași verb sau la verbele *a avea* și *a vrea* a devenit, uneori, o sursă de ambiguitate în diferențierea perfectului simplu de mai-mult-ca-perfect. Omonimia perfectului simplu cu mai-mult-ca-perfectul afecta persoanele a 2-a, a 5-a (*fuseși, avuseși, vruseși, fusetu, avusetu, vrusetu*), a 3-a (*fuse, avuse, vruse*) și persoana a 4-a (*fusem, adusem, vrusem*). Prin urmare, apariția formei sigmatice la persoana a 2-a aducea cu sine diferențiere, dar și riscul confundării lor. Răspândirea formelor cu *-se-* la perfect simplu se explică și prin presiunea sistemului, prin verbele cu perfect forte de la conjugarea a III-a de tipul *duseși, dusetu, puseși, pusetu, ziseși, zisetu* etc., verbe care își regularizează paradigma impunându-l pe *-se-* și la persoana 1. Formele cu *-se-* ale verbelor *a fi* etc. trebuiau ori să dispară ori să se impună, dar în condițiile posibilității de a distinge între formele de perfect simplu și cele de mai-mult-ca-perfect, limba a rezolvat dificultatea, în regiunile în care perfectul simplu se folosea curent, prin generalizarea formelor cu *-se-* la toate persoanele. În același timp, mai-mult-ca-perfectul a mai primit un *-se-*, analogic, de la perfectul simplu, rezultatul fiind o paradigmă bisigmatică a mai-mult-ca-perfectului, de tipul *fusesem, fuseseși* etc., mai întâi la verbul *a fi*, apoi la *a avea* și *a vrea* în secolul al XVII-lea. La sfârșitul secolului al XVIII-lea, cele două timpuri au forme bine diferențiate pentru toate persoanele, la toate cele trei verbe.

iii. Pentru verbul *a vrea*: 1. paradigmă completă cu forme sigmatice; 2. paradigmă completă cu forme asigmatice; 3. paradigmă mixtă, în care formele sigmatice sunt majoritare, dar apar forme asigmatice la persoana a 3-a și / sau a 6-a (*vrū, vrură*), la persoana a 3-a (= persoana a 6-a = *vrură*), la persoana 1 (trei puncte); 4. înlocuirea perfectului simplu cu perfectul compus.

Situația prezentată mai sus și analiza hărților (vezi hărțile: *Repartiția formelor de perfect simplu indicativ – fui/fusei*, *Repartiția formelor de perfect simplu indicativ – avui/avusei* și *Repartiția formelor de perfect simplu indicativ – vrui/vrusei*) confirmă faptul că în graiurile muntenești se păstrează, în general, tendința (detectabilă din limba epocii vechi; Frâncu 1976, 65, vezi nota 2) de înlocuire a formelor asigmatice. Avem în vedere faptul că, în linii mari, în graiurile muntenești, formele sigmatice ajung să înlăture, în mare parte, formele asigmatice etimologice (*ibidem*), dar și faptul, deosebit de important, că formele asigmatice care se păstrează încă în vorbire sunt cele de persoana a 3-a și a 6-a ale verbelor *a avea* și *a vrea* (ele oglindesc fenomenul care, în limba veche, se manifesta prin rezistența formelor asigmatice în fața celor sigmatice la aceste persoane ale verbelor *a avea* și *a vrea* (vezi nota 2). Comparând hărțile între ele, observăm că formele sigmatice au luat locul celor asigmatice aproape în totalitate la verbul *a fi*, în timp ce, pentru verbele *a avea* și *a vrea*, formele etimologice sunt în uz pe aproape o treime din teritoriul dacoromânei. Formele sigmatice sunt predominante.

Concluzia noastră la cele de mai sus este că în graiurile muntenești actuale se înregistrează nuclee arhaice, prin evidenta conservare a formelor etimologice ale perfectului simplu al verbelor *a fi*, *a avea* și *a vrea*, chiar dacă acestea nu sunt majoritare.

1.3. În graiurile muntenești actuale, se înregistrează anumite forme din paradigma tare a verbului *a da*, forme de tipul *dediu, dedeși, dete/dede, dedem, dedet, dederă/deteră* (formele cu radicalul *ded-/deád-* erau generale în limba veche; Gheție *et alii* 1997, 339³) alături de forme slabe, de tipul *dădui, dăduși*,

³ Trebuie amintită aici analiza formelor de perfect simplu pentru *a da* și *a sta* realizată de C. Frâncu (1980, 307–316): În textele din secolul al XVI-lea, verbul *a da* are la perfectul simplu forme tari, mai aproape de etimon, în timp ce verbul *a sta* are numai forme slabe. Tendința generală de înlocuire a formelor tari de perfect cu forme slabe a afectat inițial verbul *a sta*, care și-a creat, alături de perfectul tare *steti*, un perfect slab *stetui* sau *statui* (de la *statuere*). Situația din limba veche conduce la ipoteza că, după secolul al XVI-lea, formele slabe de tipul *stătui, stātuși, stātu, stätum, stätutu, stätură* înlocuiesc formele tari de tipul *stétiu, stéteși, stéte, stétemu, stétetu, stéteră*. Formele de perfect simplu ale verbului *a da* sunt cele tari: *dediu, dedeși* (din lat. *dedisti*), *dede/deade/diade, dedemul/deádemu, dedet/deádetu, dederă/deáderă*. O inovație care începe pe la 1620 este forma cu *-t-*, *dete*, care, folosită alături de cea cu *-d-*, este analogică, creată sub influența participiului trecut *dat* și poate a formelor de perfect ale verbului *a sta* sau prin disimilare. O altă inovație, atestată pe la sfârșitul secolului al XVII-lea (mai veche, probabil, în unele graiuri sudice) este apariția formei slabe *dedei*, sub influența formei *dedeși*. Pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea, încep să fie atestate, în unele texte ardelenesti, formele slabe cu radicalul *dăd-* de tipul *dădui, dădură*, forme create prin analogie cu formele *stătui, stătură*. Formele cu *-t-* se întâlnesc din ce în ce mai frecvent în textele muntenești odată cu epoca modernă. Radicalul *dăd-* se extinde, pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea și la mai-mult-ca-perfect. În Ivănescu 1980, 342, înlocuirea vechilor perfecte simple cu accentul pe radical, moștenite din latinește (*dediu, pușu, scrișu, steti, veniu* etc.), prin forme analogice în *-ui* și

dădu, rezultate prin analogia cu *stătui*, *stătuși*, *stātu*. În lucrările care analizează răspândirea acestor forme, se consideră că formele de perfect simplu *dete*, *deterăm* etc. (forme analogice cu ale lui *a sta* – *stete*, *steterăm* etc.) sunt caracteristice graiurilor de tip muntenesc, în timp ce formele *dădu*, *dădurăm*, *dădurăți*, *dădură* și *stātu*, *stăturăm*, *stăturăți*, *stătură* celor de tip moldovenesc (Iordan 1954, 461; 1941, 99).

1.3.1. Analizând materialul necartografiat pentru ALRR (ms.), am constatat că formele de tipul *didei/dedei*, *dideș(i)*, *dede/dete*, *dederăm/diderăm*, *dederăț(i)/diderăț(i)*, *dederă/deteră*, chiar dacă nu sunt majoritare, acoperă două arii importante (vezi harta *Repartiția formelor de perfectul simplu indicativ – dedei/dădui*). Prima se întinde pe o fâșie din vestul spre centrul Munteniei, o a doua se găsește în nordul și în centrul Dobrogei. Exceptând partea nordică și estică a Munteniei, în care nu are curs perfectul simplu (în răspunsurile informatorilor a fost întrebuițat perfectul compus sau nu a fost oferită nicio formă), în restul graiurilor muntenesti se înregistrează formele de tipul *dădui*. Comparând situația din graiuri cu cea din limba epocii vechi, concluzia este că și în ceea ce privește formele de perfect simplu ale verbelor *a da*, situația din graiurile muntenesti demonstrează existența unor nuclee conservatoare, în măsura în care se poate vorbi și astăzi de uzul anumitor forme mai apropiate de etimon decât cele din limba literară (*dedeși*, *dete*, *dederă*) sau al celor care provin din acestea, de tipul *dedei/detei/dătai/dătei*.

1.3.2. În ceea ce privește formele de perfect simplu indicativ ale verbului *a sta*, situația din graiurile muntenesti actuale este surprinzătoare, pentru că infirmă punctul de vedere al cercetătorilor cu privire la repartiția formelor slabe de tip *stetei*, *steteși*, *stete* etc. Atât exemplele extrase din textele dialectale muntenesti (*I-am luat dă mână binișor/ ș-am mers în cas/ îl dătei/ stātu pă pat/ ... dacă stātu pă pat acolo/ dete Dumitra/ făcuse niște biscuizi d-ăia/* (TDM III, 669, pct. 829); *„tăticule/ nu mai poci// îmi vine-o amețală și mă doare capu/ dă nu mai pot”// stătui în sap-așa/ veni tăticu și mă fărâmă/* (*ibidem*, 386, pct. 808), cât și materialul necartografiat pentru ALRR (întrebarea [1940]) confirmă răspândirea omogenă a formelor reduplicate de tipul (slab) *stătui*, *stătuși* etc., precum și o incredibil de stabilă și de regulată paradigmă a verbului *a sta* la perfectul simplu indicativ în ariile care cunosc uzul acestuia (vezi harta *Repartiția formelor de perfect simplu indicativ – stetei/stătui*).

1.4. Perfectul simplu folosit în graiurile actuale (în Oltenia și o parte din Muntenia – județele Argeș, Olt, Teleorman) are desinența *-ră* generalizată la plural: (*noi*) *văzurăm*, (*voi*) *văzurăți*, (*ei*) *văzură*. În anumite graiuri nord-vestice (în Crișana și în Țara Moșilor), au fost înregistrate forme vechi de perfect simplu, fără desinența *-ră* la persoana a 4-a și a 5-a (unde sunt analogice): (*noi*) *văzum*, (*voi*)

-(s)ei, *-ii* (*dădui*, *dedei*, *puséi*, *scriséi*, *stetei*, *stătui*, *venii* etc.) e plasată în epoca românei primitive. C. Frâncu (1984, 428) afirmă că primele atestări ale formelor în *-sei* au fost întâlnite în texte muntenesti scrise în secolul al XVII-lea.

văzut. Intercalarea lui *-ră-* la persoanele a 4-a și a 5-a ale perfectului simplu este o inovație muntenească care a fost preluată de norma limbii literare. Formele analogice, cu *-ră-* de la persoana a 6-a, apar spre sfârșitul epocii vechi în textele sudice, unde perfectul simplu era des întrebuințat (în Oltenia, în special, se înregistrează un număr mare de astfel de forme în documentele particulare de pe la 1780), iar omonimia unor forme de perfect cu forme de prezent cerea diferențiere (Gheție *et alii*, 1997, 338; cf. Densusianu, *LR*, 171)⁴.

O trăsătură specifică graiurilor muntenești este apariția desinenței *-ră*, desinență comună de plural a formelor de perfect simplu, la persoana a 3-a, deci la singular: (*el*) *ziseră*, (*el*) *se uitară*, *veniră ursu* (Frâncu 1982, 283; Ionică 1984, 180), *plouară* (TDM III, 842, pct. 841). Înregistrând formele de perfect simplu ale verbelor *a fi*, *a avea* și *a vrea* din materialul în manuscris pentru ALRR, am constatat că identitatea formală dintre persoana a 3-a și a 6-a la verbele *a fi* și *a avea* (mai rar la *a vrea*) se realizează sub forma cu desinența *-ră* (*fuseră* în 31 de puncte; *avuseră* în 14 puncte, dar și *fură*, *avură*), ceea ce ne-a condus la ideea că procesul extinderii desinenței *-ră* (la alte timpuri sau moduri) are ca primă etapă contaminarea persoanei a 3-a din interiorul paradigmei de perfect simplu.

1.5. În hărțile pentru ALRR, am întâlnit desinențele *-ră-t* (în loc de *-ră-ți*) la persoana a 5-a: *cântaserăt*, *tușiserăt*, *văzuserăt*, *plânserăt*, *mâncarăt*, *spuserăt*, *auzirăt*, atestate în două arii discontinue, una în nord, în punctele 714, 730, 732, 735, 747 și cea de-a doua în sud, în punctele 828, 832 (vezi harta *Repartiția formelor de persoana a 5-a, de tip spuserăt – perfect simplu indicativ*). Formele apar înregistrate în anchetele efectuate pentru perfectul simplu (material pentru ALRR), în zonele în care acest timp nu este utilizat, dovadă paradigma lui incompletă sau șovăielnică. Ele pot fi explicate ca fenomen de conservare a formei vechi de persoana a 5-a mai-mult-ca-perfect, *cântaset*⁵, căreia i s-a asociat segmentul *-ră*. Extinderea desinenței *-ră-* la pers. a 4-a și a 5-a înlătură cele două tipuri de omonimii care se creaseră în epoca veche a limbii: persoana a 4-a a perfectului simplu la verbele cu infinitivul în *-a* sau *-i* (cele mai bogate categorii de verbe) era omonimă cu pers. a 4-a a indicativului prezent (*cântămu*, *fugimu*), iar pers. a 5-a a perfectului simplu de la toate verbele (cu excepția celor cu perfectul în *-se*) crea omonimie cu participiul (*cântatu*, *văzutu*, *crezutu*, *fugitu*, forme comune de perfect și participiu). Gr. Brâncuș (1976, 39, 40) crede că desinența *-ră* s-a generalizat mai întâi la pluralul verbelor în *-a* și *-i*, adică la acelea la care se ivise omonimia cu prezentul și că, mai târziu, s-a generalizat și la pluralul verbelor în *-ea*

⁴ Paradigma lui *a veni*, în secolul al XVI-lea, este *eu veniu*, *tu veniși*, *el vene/vine*, *noi venem*, *voi venet*, *ei veneră/vineră*, unde formele de pers. I și a III-a la prezent și la perfect sunt identice. Perfectul lui *veni* prezintă două serii de forme; astfel: pers. I sg.: *venriu*; pers. a III-a sg.: *vine* (*vene*, *vire*, *ve(n)re*); pers. I pl.: *vinem* (*venremu*); pers. a II-a pl.: *vinet*; pers. a III-a pl.: *vineră* (*ve(n)reră*, *venrără*, *vinrără*, *vânără*); acestea reproduc lat. *veni*, *venit* etc., și alături de ele apar formele refăcute prin analogie după celelalte verbe de conjugarea a IV-a, adică în *-ii(u)* etc.: *venii(u)*, *veni*, *venim* (*verimu*), *venit*, *veniră* (*venriră*) și *venire* (cf. Densusianu, *ILR*, 141, 142).

⁵ „[...] singura care se deosebește de toate celelalte timpuri” (Graur 1968, 246).

și *-e*, această analogie putându-se dovedi prin existența, în graiurile transilvănene de astăzi, a formelor de pers. a 4-a și a 5-a fără *-ră-* la verbele din a doua categorie: *văzum – văzut, ținum – ținut, făcum – făcut*.

1.6. Tot ca trăsătură tipică poate fi privită și prezența, în câteva puncte din Muntenia (cinci localități din centrul provinciei și patru din sud-estul Capitalei), a unei forme de perfect simplu persoana a 3-a cu terminația *-te*: *făcute, plecâte, știute, trecute, luate* (pl.), *luateră* (Marin 1971, 317, 318). Formele menționate sunt un rezultat al analogiei cu formele de perfect simplu ale verbelor *a sta* și *a da*: *stete, dete*. Apărută, probabil, în fraze ca *Stăte ce stăte și plecâte*, formele de perfect simplu în *-te* mai apar în graiurile muntenești actuale doar la vorbitorii cu un grai conservator sau la cei care folosesc structura ironic; de aceea, ele sunt considerate ca făcând parte dintre particularitățile mai vechi ale graiurilor muntenești și, de asemenea, pe cale de dispariție (Marin 1971, 318; 1989b, 57).

2. VALORI

2.1. În limba literară, perfectul simplu este limitat ca întrebuințare și apare ca variantă stilistică a perfectului compus. Folosirea lui în general în narațiuni este explicabilă istoric⁶. Unii cercetători au insistat asupra diferenței dintre cele două timpuri trecute, în sensul în care, ținând cont de valoarea de bază a fiecărui timp, precum și de evoluția lor istorică, perfectul simplu arată o acțiune care a durat, teoretic, o singură clipă, așadar, perfectivă (sau momentană), fără precizarea momentului săvârșirii considerat din punctul de vedere al prezentului, în timp ce perfectul compus raportează acțiunea la momentul vorbirii, înfățișând-o ca terminată când are loc relatarea (cf. Iordan 1954, 442). Iată motivul pentru care denumirile corespunzătoare acestor realități ar fi preterit (= trecut) și perfect (= terminat), iar în felul acesta, s-ar putea înțelege mai bine de ce perfectul compus e resimțit ca apropiind acțiunea de momentul vorbirii, situație care se regăsește astăzi în graiurile moldovenești, în timp ce, în graiurile oltenești, situația se prezintă invers, acțiunea exprimată de perfectul simplu e mai aproape de prezent decât cea exprimată de perfectul compus (Iordan 1956, 443).

⁶ „Până la un moment dat, perfectul simplu arăta o acțiune trecută, care a durat (teoretic) o singură clipă, așadar perfectivă (sau momentană), fără precizarea momentului săvârșirii, considerat din punctul de vedere al prezentului, pe când perfectul compus raporta acțiunea la momentul vorbirii, înfățișând-o ca terminată în momentul când are loc relatarea faptului. Această deosebire se explică prin modul în care a luat naștere perfectul compus în latina târzie, când s-a simțit nevoia a două forme pentru exprimarea celor două sensuri pe care le avea perfectul unic latinesc: *am scris* (lucrarea) însemna cuvânt cu cuvânt (*o*) *am scrisă lucrarea*, adică *acțiunea am săvârșit-o mai de mult (în trecut)*, dar *produsul sau rezultatul ei există în momentul vorbirii*. Forma de prezent a auxiliarului făcea ca acțiunea să fie înfățișată din punctul de vedere al prezentului în ce privește rezultatul ei, să fie arătată ca isprăvită în momentul când se vorbea (indiferent de momentul real în care a fost săvârșită). În același timp, acțiunea exprimată prin perfectul compus era sau părea mai precisă, mai *definită* decât cea exprimată prin perfectul simplu” (Iordan–Guțu Romalo–Niculescu 1967, 234; Iordan 1954, 443).

2.2. Uzual (pentru limba literară), perfectul simplu este definit ca timpul care exprimă o acțiune trecută, anterioară momentului vorbirii⁷ (din punct de vedere temporal), reală (din punct de vedere modal) și momentană (din punct de vedere aspectual)⁸.

2.3. În limba vorbită, perfectul simplu și perfectul compus au o frecvență variabilă în uzul lingvistic, în funcție de regiune⁹.

2.4. În graiurile muntenești, valorile perfectului simplu diferă de la o zonă la alta¹⁰.

2.4.1. În anumite regiuni (Oltenia, Banat, după GLR I, 306 și Brâncuș–Saramandu 1999, 158, Oltenia, unde perfectul simplu este considerat specific, dar și Banat, Crișana și o parte a Munteniei, după Avram 2001, 226), perfectul simplu are o valoare proprie, diferită de cea a perfectului compus, fiind specializat pentru o acțiune terminată de curând, situată în ziua în care se vorbește: *ieri m-am dus la câmp/ și az dă dimineață/ încep ploaia/ stăturăm/ și să mai stătu ploaia/ și ne duserăm și culesărăm roșili/* (TDM III, 391, pct. 807); *astăzi mă pomenii cu ... astăzi c-un om/ mă dusei acolo și nu vru să o ... s-o-nvoiască// d-aci găsâi [k] venii aicea și-i spusei iar tovarășu președinte/ merse domnu ion/ jan cu motocicleta cu ... mine/ fusei și fusei acolo la el/ și venii cu fata cu motocicleta//* (*ibidem*, 379, pct. 806).

2.4.2. Una dintre cele mai frecvente valori pe care vorbitorii de graiuri o atribuie perfectului simplu este aceea a *actualizării*. Această valoare a perfectului

⁷ În limba literară, perfectul simplu redă o acțiune săvârșită și încheiată în trecut, indiferent de caracterul recent sau îndepărtat al acestei acțiuni, ca și perfectul compus (Avram 2001, 226).

⁸ Analizând situațiile în care apare perfectul simplu în graiuri și în texte literare, Al. Georgescu (1957, 49) ajunge la observația că numai în cazul verbelor ingressive și efective se poate vorbi despre acțiuni momentane, în timp ce, pentru verbele durative, nu poate fi vorba de acțiuni momentane: „Perfectul simplu exprimă acțiuni scurte și succesive, indicând un eveniment care schimbă situația, din care cauză rămânem cu impresia că perfectul simplu exprimă acțiuni momentane”, de fapt, verbele fiind momentane. Caracterul de acțiune momentană sau de acțiune durativă ține de conținutul lexical al verbelor.

⁹ „Teritoriul dialectului dacoromân se împarte în aria perfectului compus și aria perfectului simplu. Aria perfectului compus cuprinde Bucovina, Moldova, centrul și nordul Ardealului, nord-vestul Crișanei și o parte din Maramureș. Aria perfectului simplu cuprinde Oltenia, care trebuie considerată centrul acestei arii, Muntenia, Banatul și o parte din Ardeal, cuprinzând regiunea Munților Apuseni. Între cele două arii există zone intermediare în care cele două fenomene se întrepătrund” (Georgescu 1957, 31).

¹⁰ După Magdalena Vulpe (1977, 129–140), principalele valori ale perfectului simplu în graiurile muntenești – observate în conversație liberă sau în textele dialectale – (1. exprimarea unui trecut recent; 2. trecut foarte recent; 3. actualizare; 4. conotație ironică) se distribuie diferit în graiurile muntenești: valoarea de sub 1., dar pentru întâmplări care s-au petrecut „azi”, se întâlnește într-o arie care cuprinde Oltenia, județul Olt, sudul județului Argeș și „o bună parte” din județul Teleorman; valoarea de sub 2., folosirea pentru evenimente recente, dar aflate chiar înaintea momentului vorbirii, „chiar adineaori” acoperă aria din vestul Munteniei, județul Argeș, jumătatea de sud a județului Prahova, Teleorman și Ilfov; valoarea de sub 3. (de participare afectivă la cele povestite – prin care perfectul simplu intră în concurență cu prezentul) acoperă o arie care o depășește la est pe aceea a valorii „azi”, dar e mai mică decât cea pentru „adineaori”. Concluzia cercetătoarei este că aria geografică a perfectului simplu se îngustează de la vest la est, paralel cu slăbirea progresivă a randamentului său funcțional, pierzându-și, pe rând, valorile: de la valoarea de marcă a acțiunii pentru „azi”, apoi valoarea de actualizare afectivă a narațiunii, apoi aceea a anteriorității imediate, ajungând chiar să dispară din vorbirea curentă ca formă verbală.

simplic este prezentă în (con)texte narative sau dialogate, acolo unde informatorul intenționează să transmită explicit starea sau scena relatată. În astfel de situații, perfectul simplu intră în relație de sinonimie cu perfectul compus, apărând în variație cu prezentul dramatic (cf. Brâncuș 1957, 162).

2.4.3. Rolul perfectului simplu este acela de dinamizare a relatării prin întreruperea șirului verbelor la perfectul compus sau imperfect: *am mas la frati-mieu m-am dus// noaptea am șezut și io o nuapte-acolo// și când m-an dus la frate-meu ... noaptea/ dimineața mă sculai/ [...] s-a dus ș-a luat o varză/ nește mămăligă ... // luai io o dată ... // când luai/ maică/ odat-am amețit//* (TDM III, 117, pct. 786); *dibui io cârlana/ picioru din față// o iau pă vâna mare-așa cu deștu/ o trăsei frumos/ când pui mâna [...] odată făcu cârlana să cază peste mine!//* (*ibidem*, 567, pct. 821); *un văr al meu aicea/ [...] veni și el dă la clic cu alt băiat/ și s-a oprit tovarăș-ăla al lui să intre în curte/* (*ibidem*, 569, pct. 821).

2.4.4. În multe cazuri, perfectul simplu este în variație liberă cu perfectul compus. În secolele al XVI-lea – al XVIII-lea, perfectul simplu și perfectul compus se găseau într-un raport de sinonimie totală, dar în cadrul acestei relații de variație liberă, ocurența perfectului compus era predominantă (Călărășu 1987, 113). În graiurile muntenești actuale, perfectul simplu apare încă în alternanță sau în sinonimie cu perfectul compus (deseori în subordonate temporale)¹¹: *un copil ... al jidovilor// bunăoară mă găsi pă mine/ ... arând/ ... cu doi boi la plug// și m-a luat în poală cu totu// cu căruță/ cu boi/ cu tot/ și ... m-a dus la maică-sa// zice „uiti mamă” zice „ce găsii io”/ zice „gășii niște gândăcei”* (TDM III, 637, pct. 827).

2.4.5. În propozițiile subordonate, perfectul simplu poate exprima:

a) anterioritatea: *când veniră acasă/ păcală erea-n ceardac/* (*ibidem*, 281, pct. 797); *când mă dusei acia/ găsii pă doamna mira ... afară/* (*ibidem*, 379, pct. 806); *urât mi-erea!/ că stam și io numai cu băieții/ ... și ... nici noaptea nu dormeam dă frică ... / ca fată// uitai ... că-ți vine cineva piste tine// și băgam capu-n cojoc/ să n-auz nici glas!* (*ibidem*, 638, pct. 827).

b) simultaneitatea: *când ne-apropiarăm acolo/ ... să-murgea/* (*ibidem*, 234, pct. 794); *când văzui în muche o mogândață/ o văzui că mișca//* (*ibidem*, 126, pct. 794); *io sunt bolnav dă rematizm dă ... dă fro doozăj dă ani// și l-am putut duce-acuma/ umblă să mă puie jos// dacă venii pîn-aici/ mă făcui lac dă apă//* (*ibidem*, 129, pct. 787); *mestecam într-o zi mămăliga/ pă foc/ pă pirostrie/ c-așa să făcea/ în marginea pădurii/ piste-un șanțuleț/ acolea// mestecând mămăliga/ auz „hău! hău!”// cân mă uitai și eu la dreapta/ lupu straversa șanțu// apăi mâinili mi s-a moiat* (*ibidem*, 639, pct. 827).

c) posterioritatea (în propoziții principale și subordonate): *cân să fi intrat la foc/ că era cam jos pragu/ cădea ... acolo [= ar fi putut cădea acolo]/ l-am luat dă mână binișor/ ș-am mers în cas/ îl dătei/ stătu pă pat/ ... dacă stătu pă pat acolo/ dete dimitra/ făcuse niște biscuizi d-ăia/ nu știu ce și-i dau fo doi trei în mân-așa și*

¹¹ Poate fi vorba aici de folosirea perfectului simplu cu valoare afectivă sau de selectarea perfectului simplu motivată de considerarea acțiunii din punctul de vedere al momentului temporal în care evenimentul a avut loc (Brâncuș 1957, 163, 165).

să uită așa la ei/ ... întinse mâna ... ndărăt// nu i-a mâncat// mi-i dete îndărăt// puse capu pă căpătâi și-așa a fost cu capu pus pă căpătâi// nu s-a mai sculat d-atunci// (ibidem, 669, pct. 829); eu iar mă dusei/ nu-mi venea să stau// (ibidem, 372, pct. 806).

2.4.6. Printre nuanțele pe care le poate exprima perfectul simplu în dialog se numără ironia sau reproșul¹². În materialul dialectal studiat, am identificat următoarele exemple în care formele de perfectul simplu exprimă reproș, dublat de o nuanță de dezamăgire: *n-auzi, tu, vasilco/ zice „a venit tîcu lu baron la alde petrică” zice-a venit de treispe zile// „e! tot el veni” zic/ „nu putu să vie petric-al nostru” (ibidem, 388, pct. 807); doamne/ doamne! cine mă puse? mă lipseam și dă o sută dă lei/ nu dă doi poli// ce să fac io acu/ (ibidem, 112, pct. 786); „păi tăticule” – atâta zisei când îl văzui și eu pă tîcu la capu-ală zisei „ualiu/ arde-l-ar focu// tot aștea veniră”// nu/ ... mai întrebai/ zic „cine-a mai venit dă la noi din sat”/ că era doujdoi de inși la caracal acilea (ibidem, 389, pct. 807).*

2.5. Valori modale. Am întâlnit, în graiurile muntenești, contexte în care perfectul simplu, exprimând o acțiune ireală, dorită, este echivalent cu optativul perfect. Este vorba despre situații în care perfectul simplu, la forma negativă (opțional, însoțit de adverbul *baremi*) se găsește în contexte care presupun un anumit relief intonațional: *„e! tot el veni” zic/ „nu putu să vie petric-al nostru” (ibidem, 388, pct. 807); io nu puteam să stau nici în car/ nici pă jos să merg// tot așa mă omoram// și plîngea zice „barănu fuserăm acasă”// (ibidem, 751, pct. 835).*

2.6. Structuri stereotipe. Deseori, perfectul simplu al verbelor *dicendi* este folosit ca explicație / referire metatextuală¹³: *era găleată// înainte era doniță/ era buotă d-aia vă spusei dumneavoastră ... / (ibidem, 566, pct. 821); acolo-a fost bordeile-n pământ/ a fost ... cum spusăi mai nainte// (TDM I, 432, pct. 782); cum îți spusei/ mă cam ținea dă rău pă mine știi/ (TDM III, 605, pct. 824).*

IX. INDICATIV MAI-MULT-CA-PERFECT

1. FORME

1.1. În unele graiuri sudice, se folosește la persoana a 2-a a mai-mult-ca-perfectului desinența *-i* în locul desinenței *-și*¹⁴. Harta *Repartiția formelor de mai-mult-ca-perfect*

¹² Perfectului simplu i s-a recunoscut întrebuințarea în dialog „cu nuanțe de ordin expresiv, exprimând fie ironia (*Bine ziseși!*), fie reproșul (*Veniși la spartul tîrgului*), precum și „întrebuințarea cu valoare de viitor apropiat (*Mă cam dusei*)” (Avram 2001, 226).

¹³ Identificat de Magdalena Vulpe (1977, 257) în textele muntenești, chiar și la vorbitorii la care nu există atestări pentru alte valori ale perfectului simplu, este numit „expresie a funcției fatice a mesajului”.

¹⁴ O explicație a formei desinențiale *-i* pentru persoana a 2-a a mai-mult-ca-perfectului indicativ este reorganizarea sistemului său desinențial după cel al imperfectului, cu care cel al mai-mult-ca-perfectului coincide (*-m, -i, ø*) – exceptând persoana a 2-a. „Urmarea poate fi nevoia de a înlocui pe *-și* de la persoana a 2-a a mai-mult-ca-perfectului, care nu se mai încadrează în sistemul persoana 1 și persoana a 3-a, prin *-i* de la imperfect” (Iordan 1943, 141). Un alt punct de vedere este

indicativ – *văzusei/văzuseși* arată că ariile formei cu desinența *-i* la persoana a 2-a sunt: 1. vestul Munteniei (mai puțin, însă, partea de nord-vest) și o fâșie foarte îngustă din sudul provinciei și 2. Dobrogea (exceptând sudul), iar cele în care se înregistrează forma în *-și* cuprind nordul, centrul și sudul Munteniei (exceptând o fâșie dinspre vest spre est) și sudul Dobrogei (cf. Marin 1991, 57). O comparație între hărțile care înfățișează repartitia formelor de perfect simplu și cele care înfățișează repartitia formelor de mai-mult-ca-perfect arată că, pentru Muntenia, ariile în care perfectul simplu este înregistrat cu paradigmă completă sunt aproximativ aceleași cu ariile în care se înregistrează mai-mult-ca-perfectul cu paradigmă incompletă (sau, în acest caz, cu desinența *-i* la persoana a 2-a). Pentru Dobrogea însă, situația este următoarea: în nord, nord-est se înregistrează forma *văzusei*, în sud, forma *văzuseși*, iar în partea centrală și vestică, apar confuzii cu alte timpuri trecute ale indicativului. În răspunsurile la întrebările chestionarului ALRR, vorbitorii confundă mai-mult-ca-perfectul cu perfectul simplu, ceea ce înseamnă că niciunul dintre aceste două timpuri nu le este la îndemână; foarte mulți aleg să răspundă prin forme ale perfectului compus. Interesant este că această situație – a confuziei perfectului simplu cu mai-mult-ca-perfectul și a fiecăruia dintre acestea cu alte timpuri trecute ale indicativului, ceea ce poate demonstra în aceste arii vitalitatea unui alt timp trecut al indicativului – se întâlnește și într-o arie îngustă situată în partea central-estică a Munteniei (pct. 836, 837, 845, 846, 853).

1.2. În graiurile muntenești, coexistă formele etimologice de plural ale mai mult ca perfectului – cele fără desinența *-ră* – și cele cu desinența *-ră*, formele etimologice fiind predominante (vezi hărțile *Repartitia formelor de persoana a 4-a – mai-mult-ca-perfect (cu -ră/-fără -ră-), cântaserăm/cântasem, văzuserăm/văzusem*). Analiza formelor de mai-mult-ca-perfect din materialul necartografiat sau din hărțile în manuscris pentru ALRR (întrebările [106], [156], [347], [603]) arată că paradigma timpului în discuție apare la același vorbitor atât cu forme etimologice, cât și cu forme cu *-ră-* (în majoritatea cazurilor, fie *-ră-* nu apare la plural, care însă apare la persoana a 3-a – devenită astfel omonimă cu persoana a 6-a –, fie, mai rar, *-ră-* apare la persoana 1 – devenită omonimă cu a 4-a –, de exemplu *el cântaseră* (pct. 719, 722, 723, 727, 731, 732, 737, 738, 746, 752), *eu cântaserăm* (pct. 724, 848). Confuzia între forme apare în special în zonele în care mai-mult-ca-perfectul nu este utilizat frecvent (în special, partea din vestul Munteniei, dar și în pct. 802, 871, 877, 879, 884, în care vorbitorii au răspuns prin forme de perfect compus indicativ). Comparația dintre hărțile realizate pentru repartitia formelor de mai-mult-ca-perfect *văzuserăm/văzusem* și *văzusei/văzuseși* (ca să luăm doar un

prezentat de Mioara Avram (*O desinență regională la persoana a 2-a singular a mai-mult-ca-perfectului românesc*, în SCL XXIV, 1973, 5, 487–492); autoarea ia în discuție faptul că, în gramaticile din secolul al XIX-lea (A. T. Laurian, Aron Pumnul), în paradigmele mai-mult-ca-perfectului apare inserată forma în *-sei*, ca formă unică de persoana a 2-a, motivată etimologic (< lat. *-sses*). Lipsa atestărilor vechi (deși nu există atestări vechi nici alte forme sintetice de mai-mult-ca-perfect) lasă loc posibilității ca această desinență, *-sei*, să fie originară.

exemplu) arată că aria de maximă vitalitate a mai-mult-ca-perfectului (înțelegem prin aceasta întrebuițarea formelor cu *-și* la persoana a 2-a și cu *-ră* la persoana a 4-a și *vitalitate*, mai degrabă, „corectitudine”) este zona central-nordică a Munteniei, cu iradiere spre sudul provinciei.

1.2.1. Dăm în continuare și câteva exemple din textele dialectale muntenești pentru a putea observa contextual formele amintite: „*ai mă să luăm și băiatu*”/ *da/ aveam un băiat ... // nu-l scosăsăm nicăieri*/ (TDM I, 438, pct. 782); *că am cules noi acolo doo trei uore/ culesesim o căruță bună de porumb/ p-ormă ne rămasi și bagaju unde-l lăsasem în marginea la japșe*/ (TDD, 512, pct. 893); *ne-am dus acolo-șă/ când erau trei uameni/ aveau um butoi lângă ei/ și o uaie cum o furase/ ș-o tăiase*/ (*ibidem*, 518, pct. 893); *era lume multă aicea/ să grămădise toți uamenii noști*// [...] *acolo la spital/ cân am ajuns era trei doftori/ i-arenjase băieții de-acuma*// (*ibidem*, 564, pct. 897). Exemplele din culegerile de texte arată, în egală măsură, că graiurile muntenești conservă / preferă formele fără *-ră*, mai ales la plural.

1.2.1.1. Iată și câteva exemple din textele muntenești cu forme de plural mai-mult-ca-perfect indicativ cu *-ră*: *când a intrat ei/ a intrat ... într-o joi a intrat/ la noi în [k] la mine-n casă acolo/ venisără la miros/ venisăr-auzia ... [...]*/ (TDM III, 176, pct. 790).

1.2.1.2. Formele cu *-ră*- pot apărea în vorbirea aceluiași informator alături de formele fără *-ră*:- *... să făcea târg// săptămânal// acolo nește mocani d-aștia cu cărușili/ tot așa trăj/ nu-ncepusără [k] prea puține vite-ncepuse să vie la târg ... / (ibidem, 219, pct. 793); până nu-l luasă melitar pă rumânu meu// și să dusăsăr-alde socrî-mio l-alde nașu*/ (TDM I, 434, pct. 782).

1.2.1.3. Apar forme cu *-ră*- la persoana I și a 3-a singular mai-mult-ca-perfect: *munciserăm (eu)* (*ibidem*, 37, pct. 674), *veniseră (altu)* (*ibidem*, 90, pct. 680), *mă-nvățaseră (stăpânul)*, *mușcaseră (șarpele)*, *se-nmulțiseră (lumea)*, *muriseră (tata)*, *se pregătiseră (mama)* (TDD, 50), (*el*) *terminaseră* (TDM III, 933, pct. 847), *veniseră (altu)* (TDM I, 90, pct. 680), (*mă-sa*) *să hăimoșiseră* (*ibidem*, 93, pct. 680), *intraseră-(n cap partidu)* (*ibidem*, 145, pct. 686), *el își lăsaseră (mustață)* (*ibidem*, 48, pct. 686), *el cântaseră* (ALRR, harta [603] în ms., punctele 719, 722–724, 727, 731, 737, 738, 752, 848).

1.3. Formele de mai-mult-ca-perfect ale verbelor *a da* și *a sta* sunt, în secolul al XVI-lea, cele constituite din radicalul tare al perfectului simplu (*ded-*), sufixul perfectului *-e-* și sufixul mai-mult-ca-perfectului *-se-* urmat de desinență: *dedesem*, *dedese*. Aceste forme sunt însă destul de rare în textele literare ale epocii vechi, atât în cele nordice, cât și în cele sudice, în locul lor folosindu-se formele perifrastice *au fost dat*, *era dat* (pentru *a sta*, sunt atestate, în general, numai forme perifrastice în această perioadă, dar se poate presupune existența unei paradigme de mai-mult-ca-perfect sintetic: *stătuse*, *stătuseși*, *stătuse*, *stătusem*, *stătuset*, *stătuse*). În textele din secolul al XVIII-lea încep să fie înregistrate forme cu desinența *-m* la persoana I. Radicalul *dăd-* se extinde, tot în secolul al XVIII-lea (primele atestări se înregistrează în Moldova), și la mai-mult-ca-perfect, dar formele vechi rămân

generale în textele muntenești: *dedese, didesă, didesăși* (Frâncu 1980, 311). Formele de tipul *dasem* apar sub influența imperfectului pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea în Banat și Muntenia. Formele care apar în materialul necartografiat pentru ALRR la întrebarea [1867] sunt: *dădusem, dedusem, dedesem, didesem, detesem, dătesem, dedeasăm*, dintre care, forma cea mai folosită este *dedusem* – vezi harta *Repartiția formelor de mai-mult-ca-perfect indicativ, persoana I, a da*. Pentru *a sta*, nu am întâlnit în culegerile de texte muntenești forme de tipul *stasem, staseși, stase* (*ibidem*, 313), dar ele apar în materialul pentru ALRR – întrebarea [1942] – în pct. 895. Celelalte forme pentru *a sta* sunt în ALRR: *stătusem, stătusăm, stătusim* – vezi harta *Repartiția formelor de mai-mult-ca-perfect, persoana I, a sta*.

1.4. În anumite graiuri muntenești, se constată apariția unor forme flexionare izolate, datorate confundării temei prezentului cu cea de perfect / participiu (*mă duciserem, punesem, scriesem, se umplese*) (TDD, 37): „*ce-i acolo la căruța?*”/ *punesem fân acolo/ nește călți și băiatu pus acolo mort*// (TDM II, 223, pct. 709).

1.5. Deși folosirea mai-mult-ca-perfectului sintetic (în general, fără *-ră-* la formele de plural) este o particularitate a graiurilor sudice, se înregistrează însă și forme analitice. Formele perifrastice¹⁵ se construiesc pe tiparul: perfectul compus al verbului *a fi* + participiul verbului de conjugat: *am fost c-un frate care e chiar tata-su băiatului ăsta/ am fost după porumb/ plecat d-acasă*// (*ibidem*, 226, pct. 709) (vezi *infra*, capitolul *Considerații asupra formelor perfrastice*).

2. VALORI

2.1. *Valori temporale*. Mai-mult-ca-perfectul indicativ este un timp care exprimă o acțiune trecută, încheiată, anterioară unei alte acțiuni trecute (exprimate, în general, prin perfect compus sau prin imperfect) (Iordan-Guțu Romalo-Niculescu 1967, 236); este deci, prin definiție, un *timp relativ*, relația putând fi stabilită și cu un circumstanțial de timp, verbal sau nonverbal, nu numai cu un alt timp trecut¹⁶. „Pe axa secundară a trecutului, mai-mult-ca-perfectul actualizează anterioritatea în trecut sau, altfel spus, un trecut anterior. [...] Datorită raporturilor temporale complexe pe care le exprimă, mai-mult-ca-perfectul [...] [este] adesea înlocuit prin construcții mai simple și mai clare, în care raportul temporal dintre acțiuni este precizat cu ajutorul elementelor de relație (prepoziții, conjuncții, locuțiuni)”¹⁷.

¹⁵ Formele perifrastice apar rar în textele literare vechi din Muntenia, dar frecvent în textele nordice (Gheție *et alii* 1997, 339).

¹⁶ Cf. Avram 1997, 229: *Spre seară terminasem de scris* (dacă în contextul mai larg se exprimă sau se subînțeleg alte acțiuni trecute).

¹⁷ Astfel, în loc de construcția cu mai-mult-ca-perfectul: *Examenul se terminase când ai sosit tu*, se spune mai frecvent: *Ai venit după ce examenul s-a terminat* sau *Examenul s-a terminat înainte de a sosi tu* (Berea Găgeanu 1981, 8–9).

2.1.1. Gramaticile caracterizează mai-mult-ca-perfectul ca pe un timp rar folosit în vorbire (Brâncuș–Saramandu 1999, 159; Avram 2001, 229) și deseori înlocuit cu perfectul compus. În graiurile muntenești, mai-mult-ca-perfectul este un timp cu o frecvență mai redusă în comparație cu perfectul compus, dar este un timp activ, viu, vorbitorii folosindu-l, în general, corect, pentru exprimarea raportului de anterioritate în care situează o acțiune trecută față de altă acțiune trecută: *am fost pă bărăganu/ la răcoltatul porumbului/ terminasem la noi treaba și ne-am dus mai mulți dă la noi d-aici pă acolo/ că avea dă recoltat porumb/* (TDM III, 498, pct. 815).

2.1.2. Mai-mult-ca-perfectul este întrebuințat în graiurile muntenești atât pentru exprimarea raportului de anterioritate a unei acțiuni trecute (mai îndepărtate sau mai apropiate pe axa temporală) față de o acțiune trecută, cât și pentru exprimarea raportului de simultaneitate cu altă acțiune trecută sau a celui de posterioritate¹⁸.

2.1.2.1. În exprimarea raportului de anterioritate față de o acțiune trecută, timpul la care se raportează mai-mult-ca-perfectul în graiurile muntenești este, cel mai frecvent, perfectul compus. Exemplele următoare arată că evenimentul redat prin verbul la mai-mult-ca-perfect situează acțiunea într-un timp mai apropiat de cea exprimată de verbul aflat la perfectul compus: *și dup-aia ... am jucat apa/ la trei puțuri/ iar c-un băiat// [k] a făcut un busuioc așa lăutarii/ legat cu fire roșii cu beteală/ [...] și am loat o găleat-așa ... curată/ frumoasă/ noo/ ne-o cumpărase mama/ am pus apă-n ea/* (TDM III, 428, pct. 811); *și când s-a dus acasă la el/ a mâncat/ și dup-aia-a venit la mine/ io deja mă culcasem/ că era noo jumate ceasu/ [...] am loat și plovoru pă mine/ eram îmbrăcată/ că dacă fusesem pă linie/ și n-am mai loat pantofii/ că p-ormă mă vedea mama/ am loat papucii ăia* (*ibidem*, 433, pct. 811); *când am intrat acolo/ doctorii terminase controlu răniților//* (*ibidem*, 127, pct. 787).

2.1.2.2. Mai-mult-ca-perfectul indicativ poate exprima, ca în limba standard, o acțiune aflată în raport de anterioritate (acțiune recentă) față de acțiunea exprimată printr-un verb la prezent, perfect simplu, perfect compus (valorile acestor timpuri fiind, de cele mai multe ori, valori ale actualizării, prezent dramatic sau perfect simplu / compus cu funcție de actualizare) sau imperfect: *și ăla prezantă/ ceea ce scrisese colonelu acolo/* (*ibidem*, 127, pct. 787); *dimineața la*

¹⁸ Credem că se poate stabili o legătură între aceste valori ale mai-mult-ca-perfectului și timpurile verbale pe care Ernst Gamillscheg le-a identificat ca fiind cele din textele după care s-au făcut traduceri ale Evangheliei coresiene. Verbele la preterit, prezent și viitor din subordonate introduse prin pronume relative din textele originare apar transpuse în textul coresian prin forme de mai-mult-ca-perfect (sub influență slavă). Acest fapt îl determină pe Ernst Gamillscheg să considere că este vorba, totuși, doar de o traducere după o schemă mecanică, nu de o elasticitate a formelor acestui timp („Es wäre wohl verfehlt, den -ss- Formen in der lebenden Sprache eine solche Elastizität zuzutrauen, wie sie aus den erwähnten Beispielen hervorzugehen scheint. Es handelt sich hier um ein mechanisch befolgtes Schema, nach dem ein slawisches Partizip durch die -ss- Form übersetzt werden soll”). Dincolo de această constatare rămâne dovada că mai-mult-ca-perfectul preia valorile altor timpuri încă din limba veche (Gamillscheg 1913, 86–88).

șapte vine toți comisarii/ toți-ăia acolo/ mă bagă-ntr-o sală acolo/ ăsta **venise** c-un ciomag (ibidem, 591, pct. 822); o mai căutai și pân grădină ... încolo/ că zic „să n-o găsesc moartă” ... // cîn mă duc domnișoarelor ... și venii dă la ei du pă deal d-acolo/ era o căldură/ **mă-mbrăcasem** cu o rochiță supțire/ că zic să mă duc la lemne (ibidem, 633, pct. 826); când am ieșit afară/ era [k] **să făcuse** dooșpe noaptea (ibidem, 437, pct. 811); zic „uite ce e socoteala/ te-ai înțapat rău”/ că era sângili/ **să făcuse** sângele chiar și pă pământ (ibidem, 605, pct. 824); i-arunca ... fun țol ceva-n cap/ dacă nu vrea să-l omoare/ știi?/ și-l pungășa dă bani în buzunare și ăstea/ și sărea dîn căruță și-l lăsa pe om// ce era să mai facă omu după ... îi mai **dăduse** și căzva pumni-acolo-n cap (ibidem, 612, pct. 825).

2.1.3. Adesea, mai-mult-ca-perfectul apare în fraze în alternanță cu perfectul compus (sau cu imperfectul), motiv pentru care putem considera că acțiunea exprimată prin mai-mult-ca-perfect se află într-un raport de simultaneitate cu acțiunea exprimată de verbul la perfect compus și, ca atare, mai-mult-ca-perfectul dobândește aici valoarea unui *timp absolut*: *pă urm-a scos și tata un kilogram dă țuică/ și ... a pus zahăr în ea ... // el n-a vrut să bea/ da tata a tras/ tot kilogramu-ăla dă țuică// **să pilise/ să făcuse/ el n-a vrut s-o ea dăloc//** (ibidem, 437, pct. 811); *țin minte că mi s-a bulucit oile/ a venit grămadă acolo-n stână/ și ... după ce ... am ișit afară/ d-acolea din coviltir/ **începuse** câinii să urle// am intrat și io înapoi* (ibidem, 602, pct. 823).*

2.1.4. Deși mai-mult-ca-perfectul exprimă, în general, o acțiune anterioară, în graiurile muntenești există situații în care un mai-mult-ca-perfect la forma negativă aflat într-o subordonată introdusă de *până* este folosit pentru redarea unei raport de posterioritate și deci, este echivalent cu un viitor anterior: *cu caii-am apucat p-alde tata/ trăera uorzu/ ș-a treierat și grâu// până nu **venisă** mașanile/* (TDM I, 431, pct. 782); *m-am cununat nainte io/ până nu-l luasă melitar pă rumânu meu// și **să dusasăr**-alde socrî-mio l-alde nașu/* (ibidem, 434, pct. 782).

2.1.5. Unele gramatici consemnează faptul că mai-mult-ca-perfectul poate apărea, în limba vorbită, și ca timp absolut (Brâncuș-Saramandu 1999, 159). Graiurile muntenești prezintă numeroase exemple de asemenea întrebuițări: *am fost pă Bărăganu/ la răcoltatu porumbului/ terminasem la noi treaba și ne-am dus mai mulți dă la noi d-aici pă acolo/ că avea dă recoltat porumb/ și **n-a începuse** ploi și nu avea să-i dea ajutoare// și ne-am dus acolo cu mai mulți oameni de la noi/* (TDM III, 498, pct. 815); *și ocolu silvic **hotărâse** ca pă unde e pădurea rară/ să are/ să-l muncească un an doi pă pământ* (ibidem, 612, pct. 825); *ășa îl scoți dîn alea/ că să scoate singur dîn alea care să dăspică ca cutili dă pepene/ să scoate uite-ășa/ frumos așa lung/ și pă urmă **se făcuse** aicea la noi ... făcea/ majoritatea toți tărani aveam [k] **aveau** d-astea mașini dă scos sămânța//* (ibidem, 629, pct. 826); *da ălalți cai nici nevoie n-avea/ ei mânca/ nu știa că ăla e lup/ sau ce este/ ce mai **văzuse** ei lup?// da iapa **simțise** că vine lupu// ș-aveam ș-un câine lângă mine/ io stădeam lungit pă iarbă p-un sac/ în pădure ereum/ și câinii lângă mine/ când îl văz că să uită la iapă-ncolo-ășa/ văz că vine lupu// erea lupuică//*

năpârlită [k] *nenăpârlită era primăvara/ atârna zdrențele-alea dă păr pă ea așa urâtă// și vinea drept la mânăz// io odată mă scol/ „șo pă el/ șo pă el”/ și câinili să-nvârtea pă lângă mine/ nu-l văzuse pă lup// (ibidem, 1119, pct. 862).*

2.1.6. Exemplele excerptate din textele dialectale muntenești ne determină să constatăm:

- pe de o parte, întrebuițarea mai-mult-ca-perfectului (și) ca timp absolut;
- pe de altă parte, preferința vorbitorilor – în exprimarea raportului de anterioritate a unei acțiuni trecute față de o altă acțiune trecută –, în funcție de zonă, fie pentru perfectul simplu (frecvent în vestul Munteniei), fie pentru perfectul compus (frecvent în estul Munteniei și într-o zonă central-estică a Munteniei, la care se adaugă partea centrală și vestică a Dobrogei), – timpuri însoțite de determinanți adverbiali – alegând mai rar, în comparație cu acestea, timpul mai-mult-ca-perfect.

2.2. Valori modale. În circumstanțiale de mod comparative apare valoarea de condițional perfect a mai-mult-ca-perfectului: *când am văzut că a sărit lupu/ mi s-o făcut ... păru măciucă/ nu-a mai [k] parcă căciula să ridicase din cap/* (TDD, 446, pct. 888).

X. CONSIDERAȚII ASUPRA FORMELOR CU *-ră-*

1. În graiurile muntenești, extinderea desinenței *-ră* la toate timpurile indicativului (cu excepția viitorului anterior, care, de fapt, nu este o realitate lingvistică în limba vorbită) capătă, în timp, proporțiile unui fenomen complex, ale cărui caracteristici vom încerca să le descriem în cele ce urmează.

Desinența *-ră* apare la persoana a 6-a la perfectul simplu¹⁹ și, de aici, se extinde²⁰ în graiurile sudice, întâi la persoana a 6-a a mai-mult-ca-perfectului (primele atestări ale acestor forme fiind din a doua jumătate a secolului al XVII-lea), apoi, la persoanele a 4-a și a 5-a ale perfectului simplu (primele atestări ale formelor cu *-ră* se înregistrează în prima jumătate a secolului al XVIII-lea). Fenomenul capătă amploare, astfel că, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, formele cu *-ră* de la mai-mult-ca-perfect se întâlnesc numai la persoana a 6-a și numai în regiunile în care perfectul simplu era frecvent și în care începuseră să se

¹⁹ În latină, persoana a 6-a a perfectului se termina în *-runt* > rom. *-ră* (Iordan 1954, 459).

²⁰ Cu privire la formele de perfect simplu cu *-ră* la singular, vezi articolul Mioarei Avram din SCL XXVI, 1975, I, 27–36, în care autoarea prezintă faptul că, în unele gramatici etimologice din secolul al XIX-lea (G. Săulescu, A. Treboniu Laurian, Ioane Germaniu Codru Drăgușanu), pentru explicarea prin latină a formelor de plural în *-răm*, *-răți*, *-ră*, era descris „un tip de perfect drept continuator românesc al mai-mult-ca-perfectului indicativ latinesc”, cu următoarele forme: *lăudărăi* (*văzurăi* etc.), *lăudărăși*, *lăudără*, *lăudărăm*, *lăudărăți*, *lăudără*. În gramaticile menționate de autoare, aceste forme sunt considerate etimologice (< *laudaram*, *laudaras*, *laudarat* etc.).

generalizeze și la persoana a 4-a și a 5-a ale acestui timp²¹, iar în prima jumătate a secolului al XIX-lea se înregistrează apariția inovației analogice la persoanele a 4-a și a 5-a ale mai-mult-ca-perfectului, în textele provenind din Muntenia și Oltenia. Extinderea desinenței *-ră* are, în aceste condiții, un rol foarte important, acela de diferențiere a formelor de plural ale paradigmelor celor două timpuri, ușor de confundat în limba veche²². Dovada că aceste modificări în structura desinențială au avut ca efect diferențierea între forme (singularul de plural în interiorul paradigmei perfectului simplu și, la fel, în interiorul paradigmei mai-mult-ca-perfectului) a fost faptul că acestea au devenit normă literară, mai întâi în gramaticile din Muntenia și, ulterior, în cele din Moldova și Transilvania.

2. Interesant de observat este faptul că, privind din perspectivă diacronică, în timp ce în textele literare, direcția de evoluție a fenomenului de răspândire a formelor cu *-ră* este progresivă, în graiuri, și ne referim la cele muntenești, direcția este regresivă (trebuie însă precizat din capul locului că ne referim aici la prezența lui *-ră-* numai în paradigmele timpurilor perfect simplu și mai-mult-ca-perfect, mișcare pe care am numit-o *verticală*, vezi *infra* p. 194, 4 a. și b.). Să explicăm: în texte, odată cu secolul al XVIII-lea, dar mai ales din secolul al XIX-lea, formele cu *-ră* ajung foarte frecvente, în special la persoana a 6-a a ambelor timpuri, pentru persoanele a 4-a și a 5-a însă, formele de mai-mult-ca-perfect cu *-ră* fiind mai rare (în condițiile în care cele etimologice nu sunt înlăturate, rezistența lor este remarcabilă, chiar după ce norma limbii fixase formele cu *-ră* la timpurile amintite), deci pentru perfect simplu și mai-mult-ca-perfect, fenomenul extinderii este din ce în ce mai amplu; în mod paradoxal, în graiurile muntenești, acolo unde apăruse inițial inovația formei cu *-ră* la persoana a 6-a mai-mult-ca-perfect și, mai târziu, la a 4-a și a 5-a, se constată regresivitatea, revenirea la tiparul etimologic al formelor fără *-ră* la persoanele menționate (vezi *supra* *Indicativ mai-mult-ca-perfect*, exemplele de forme etimologice din textele dialectale muntenești, precum și hărțile *Repartiția formelor de persoana a 4-a – mai-mult-ca-perfect (cu -ră- / fără -ră-)*, *cântasem/cântaserăm* și *Repartiția formelor de persoana a 4-a – mai-mult-ca-perfect (cu -ră- / fără -ră-)*, *văzusem/văzuserăm*).

3. Părerea noastră este că extinderea desinenței *-ră* poate fi privită ca un fenomen cu o mișcare continuu și amplu circulară²³, în sensul că se manifestă

²¹ Pentru istoricul fenomenului de extindere a formelor de mai-mult-ca-perfect, perfect compus, prezent indicativ și conjunctiv în *-ră*, vezi Frâncu 1982, 281-293.

²² Omonimia dintre formele sigmatice ale mai-mult-ca-perfectului și cele sigmatice ale perfectului simplu ale verbelor *a fi*, *a avea* și *a vrea*, de exemplu, afecta persoanele a 2-a, a 5-a (*fuseși, avuseși, vruseși, fusetu, avusetu, vrusetu*), a 3-a (*fuse, avuse, vruse*) și persoana a 4-a (*fusem, adusem, vrusem*). Prin urmare, apariția formei sigmatice la persoana a 2-a aducea cu sine diferențiere, dar și riscul confundării lor (Frâncu 1976, 59).

²³ Mișcarea ni se pare asemănătoare cu aceea descrisă în fizică prin principiul lui C. Huyghens, conform căruia orice punct dintr-o undă este generator de alte unde: „Principle after which each point of a wave can be considered as a wave-generating source” (<http://www.ifremer.fr/web-com/glossary/glossa34.htm#1027062>)

afectând noi segmente, ale altor timpuri și moduri, acționând, de fiecare dată, în același sens, de la persoana a 6-a (în general, spre persoanele a 4-a și a 5-a). Prima afectată de această analogizare, motivată probabil prin dorința de uniformizare, a fost persoana a 6-a a perfectului compus. Atestată prima dată în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea într-un text din Banat (zonă în care nu s-a mai înregistrat ulterior!), inovația cu *-ră* la persoana a 6-a a perfectului compus este frecventă în documente din Muntenia (zona Călărași) și Oltenia în prima jumătate a secolului al XIX-lea, iar în a doua jumătate a secolului, apare și în texte literare (Nicolae Bălcescu, Ion Ghica, Alexandru Odobescu). Tot în texte munteneste, se înregistrează și o formă de prezumtiv perfect cu *-ră*. În documente din estul Munteniei (zona Călărași) din aceeași perioadă sunt atestate forme de prezent persoana a 6-a cu *-ră* și, în secolul următor, de conjunctiv prezent (mult mai rare decât cele de perfect compus sau prezent) (cf. Frâncu 1982, 291).

3.1. Graiurile munteneste actuale reflectă situația din limba literară sau din documentele particulare ale secolelor trecute. Materialul excerptat din culegerile de texte dialectale și analiza formelor înregistrate în hărți sau în materialul necartografiat aflat în manuscris pentru ALRR–Muntenia și Dobrogea arată limpede că desinența *-ră* la formele de persoana a 6-a la perfectul compus este frecventă și, mai mult, că ea se extinde în interiorul acestei paradigme la persoana a 4-a și la persoana a 5-a: *n-am treierată* (TDM III, 826, pct. 840), *l-am luatără* (*ibidem*, 955, pct. 849), *ne-am sculatără* (*ibidem*, 964, pct. 849), *ne-am dusără* (*ibidem*, 1039, pct. 854), *ați cântată* (ALRR, harta [602] în ms., pct. 849), *am fostără* (*ibidem*, harta [1924] în ms., pct. 819), *am cântată*, *ați cântată* (*ibidem*, harta [602] în ms., pct. 854, 862), *am văzută* (*ibidem*, harta [104] în ms., pct. 840, 864), *am ținută* (*ibidem*, harta [346] în ms., pct. 849), *ați ținută* (*ibidem*, harta [346] în ms., pct. 840, 857, 867). De asemenea, în culegerile de texte munteneste, am găsit (dar formele nu au frecvența celor de persoana a 6-a la perfectul compus) forme de prezent (*sântără*, *treceără*, *ei se înțelegeără*²⁴), iar în hărțile în manuscris, forma de conjunctiv cu *-ră*: *ei vru să ducără* (ALRR, harta [1917] în ms., pct. 862). Harta *Repartiția formelor de perfect compus în -ră – am/ați/au cântată/văzută/ținută/tușită* arată că aria de maximă vitalitate (sau de iradiere) a acestor forme este cea din centrul Munteniei, pe o fâșie de la sud-est (de București) înspre nord-vest.

3.2. Inovația ajunge în graiurile munteneste să afecteze și formele de *singular* ale anumitor timpuri. Am întâlnit foarte frecvent în materialul necartografiat pentru ALRR–Muntenia și Dobrogea forme care demonstrează extinderea desinenței *-ră*

²⁴ Al. Graur (1968, 247–248) notează formele *ei cântără*, *ei vederă* pentru perioada de dinainte de primul război mondial, în București și, de asemenea, *să cântăre*, *să vazăre*, *o să batără*, care se mențin și după al doilea război mondial, când se înregistrează și alte forme, ca *s-o ținăuără*, *făceauără*. Credem că fenomenul este viu și generalizat în anumite zone, pentru că din informațiile furnizate de o elevă, originară din Bolintinul de Vale, aflăm că perfectul compus cu participiul în *-ră* este folosit indiferent de vârstă.

la persoana a 3-a (deși omonimia dintre persoana a 3-a și persoana a 6-a poate să fie o consecință extinderii omonimiei de același tip de la prezentul verbelor de conjugarea I sau de la imperfect, unde omonimia este etimologică):

a. perfectul simplu al verbelor *a fi*, *a avea*, *a vrea*, de tipul *el fură / ei fură* (ALRR, harta [1956] în ms., pct. 690, 861) sau *el fuseră / ei fuseră* (*ibidem*, harta [1956] în ms., pct. 697, 698, 700, 702, 703, 705, 712–716, 722, 723, 725–727, 731, 732, 735, 739, 741, 744, 748, 752, 761, 863–868, 895), *el avură / ei avură* (*ibidem*, harta [1924] în ms., pct. 723, 724, 726, 729, 732, 860, 863, 864, 866, 895) sau *el avuseră / ei avuseră* (*ibidem*, harta [1924] în ms., pct. 705, 712, 713, 719, 722, 725, 727, 731, 739), *el vrură / ei vrură* (*ibidem*, harta [1917] în ms., pct. 748, 854, 855); dar și la alte verbe: (*el*) *ziseră*, *veniră* (*ursu*);

b. mai-mult-ca-perfect: (*el*) *terminaseră* (TDM III, 933, pct. 847), *veniseră* (*altu*) (TDM I, 90, pct. 680), (*mă-sa*) *să hăimoșiseră* (*ibidem*, 93, pct. 680), *intraseră*-(*n cap partidu*) (*ibidem*, 145, pct. 686), *el își lăsaseră* (*mustață*) (*ibidem*, 48, pct. 686), *el cântaseră* (ALRR, harta [603] în ms., pct. 719, 722–724, 727, 731, 737, 738, 752, 848); apar chiar și forme de persoana 1 și a 2-a la mai-mult-ca-perfectindicativ: *eu cântaserăm*, *tu cântaserăși* (*ibidem*, harta [603] în ms., pct. 724, 848).

3.3. La nivel dialectal, se constată că fenomenul este în continuă expansiune, pentru că s-au înregistrat forme de imperfect persoana a 6-a cu *-ră* (un singur exemplu identificat, *ei petreceauără* (Ionică 1984, 179), și chiar forme interjecționale (e adevărat, cu valoare verbală: *haiderăți*, *iacătără*).

4. Urmărind evoluția fenomenului și încercând o sistematizare a liniilor de evoluție și a direcției de propagare a inovației, am considerat necesare următoarele observații:

a. fenomenul poate fi înțeles mai ușor dacă urmărim sensurile pe care s-a desfășurat extinderea formelor, o dată pe verticală, în interiorul paradigmei aceluiași timp verbal și apoi, pe orizontală, de la un timp la altul;

b. mișcarea pe verticală se desfășoară în sensul dat de evoluția de la persoana a 6-a spre persoana a 4-a și a 5-a și apoi, spre persoana a 3-a, iar pe orizontală, în sensul dat de proliferarea formelor cu *-ră* de perfect simplu la mai-mult-ca-perfect, apoi afectează noi segmente ale altor timpuri (prezentul și imperfectul), moduri (prezumiul și conjunctivul) sau chiar alte părți morfologice (interjecția, de exemplu);

c. sensul pe orizontală al evoluției, adică acela de la persoana a 6-a a unui timp la persoana a 6-a a altui timp, a interferat cu cel pe verticală, cu acela de la un timp trecut la alt timp trecut (perfect simplu, mai-mult-ca-perfect), apoi la prezent, imperfect și la alte moduri sau la alte forme verbale.

5. Fenomenul extinderii formelor cu *-ră* a fost explicat (Ionică 1984, 179, 180) prin faptul că vorbitorul a înțeles această desinență ca o marcă a acțiunii

trecute, ca având rolul unui *suffix temporal*, ceea ce s-a dovedit prin expansiunea formelor de la perfect simplu la mai-mult-ca-perfect. Formele (cu *-ră-*) de persoana a 6-a indicativ prezent sau conjunctiv prezent, precum și cele de imperfect, prezumtiv perfect sau interjecțiile cu *-ră* arată că desinența persoanei a 6-a a perfectului simplu a ajuns să fie simțită ca o marcă a pluralului în flexiunea verbală, și, de aici, să fie extinsă chiar și la alte clase morfologice întrebunțate verbal (Iordan 1954, 459; Frâncu 1982, 291).

5.1. Amândouă aceste roluri sunt, credem, cauzele pentru care desinența *-ră* a fost resimțită ca o modalitate de diferențiere între persoana a 6-a a diferitelor timpuri trecute și/sau între formele de singular și cele de plural ale aceluiași timp. Faptul că ea este încă activă și productivă în graiurile muntenești actuale – în ceea ce am numit *mișcare pe verticală* – se explică, mai ales, prin cea de-a doua funcție a acestui segment desinențial, prin aceea de desinență de plural (formele de singular cu *-ră* se explică altfel, prin extinderea unui alt fenomen frecvent în graiurile muntenești, acela al omonimiei dintre persoanele a 3-a și a 6-a).

5.2. Vorbitorii întrebunțează formele cu sufixul *-ră* întâi pentru a marca pluralul (*la unu singur am tușit, la mai mulți am tușitără* – este comentariul unui subiect din localitatea Plătărești, Ialomița (Frâncu 1982, 291)), iar această tendință de a marca suplimentar pluralul trebuie înțeleasă ca derivând din tendința de diferențiere între formele de singular și cele de plural²⁵, dacă vorbim de mișcarea în interiorul paradigmei aceluiași timp și din dorința de regularizare, de uniformizare, dacă luăm în considerație mișcarea pe orizontală, de la un timp la altul.

²⁵ Interesant pentru explicația acestui fenomen este punctul de vedere exprimat de Alf Lombard: „[...] l'introduction d'une régularité extérieure contribue à faciliter le travail du cerveau, à rendre la flexion plus maniable. La simplification est due aussi à un désir de mieux marquer le lien qui unit entre elles les formes flexionelles d'un même mot, d'indiquer plus clairement qu'il s'agit des formes appartenant à une même système. Mais ces deux avantages ne s'achètent qu'au prix d'un inconvénient: les formes d'un mot donné se distinguent moins nettement les unes des autres; la simplification de la flexion met en relief ce qui rattache les formes entre elles, leur caractère d'unité, mais masque en même temps ce qui les sépare, leur individualité. La flexion devient moins fatigante pour celui qui parle, mais nullement pour celui qui écoute. La tendance du roumain à la différenciation agit dans le sens exactement opposé. *En matière de flexion externe, elle se traduit par une tendance à favoriser, lorsqu'il y a le choix, la flexion dont les terminaisons sont particulièrement claires.* C'est dans le même esprit que le pluriel du plus-que-parfait, sur le modèle du parfait, échange volontiers ses anciennes terminaisons *-sem, -seți, -se*, trop semblables à celles du singulier, contre les terminaisons plus précises *-serăm, -serăți, -seră*. [...] Une tendance différenciatrice existe en roumain depuis longtemps, la morphologie de cette langue manifestant souvent le souci de bien distinguer entre eux les nombres d'un même substantif, *et de bien distinguer entre elles les personnes d'un même verbe.* Pour réaliser ce désir, le sujet parlant ne recule pas devant un effort cérébral supérieur. Ce souci prime souvent, chez lui, le besoin de simplicité, et le besoin de traduire l'affinité des formes par une ressemblance extérieure” (s. n.) (Lombard 1954, 221–223).

XI. FORMAȚII PERIFRASTICE

Este considerată perifrastică „o formație intermediară în procesul de trecere de la perifriza verbală la forma verbală compusă” (Manoliu 1959; Guțu 1962 *apud* Călărașu 1987, 141). „Grupările aflate în acest stadiu se caracterizează printr-un grad de sudură inferior celui specific formelor verbale compuse; din punctul de vedere al semnificației, formațiile perifrastice prezintă aceleași caracteristici ca și celelalte timpuri, ele putând reda, în plus, unele nuanțe aspectuale sau modale speciale” (Boer 1927, Cornu 1953 *apud* Călărașu 1987, 141). Am considerat necesar să abordăm aici formațiile perifrastice, pentru că ele concurează, în graiuri, formele sintetice (de imperfect și de mai-mult-ca-perfect). Se impun astfel în abordarea acestei probleme câteva precizări referitoare la relația (de sinonimie) dintre forma perifrastică și forma simplă, pe de o parte, și la relația (de opoziție aspectuală) dintre formațiile perifrastice de imperfect și mai-mult-ca-perfect, pe de altă parte²⁶. Problematika acestora este abordată în lucrări de gramatică, pentru situațiile din limba vorbită (Iordan 1954, 446–449; Graur 1968, 205–206), din limba veche (Edelstein 1966, 253 ș. urm.; Călărașu 1987, 140 ș. urm.; Pană Dindelegan 2003, 116 ș. urm.) sau la nivel dialectal (Marin 1985; *Timpuri*, 112 ș. urm.).

Formele perifrastice sunt atestate în documentele de limbă română din perioada cuprinsă între secolele al XVI-lea și al XVIII-lea²⁷. Formațiile perifrastice cu participiul și cele cu gerunziul circulau în paralel, aflându-se într-o relație de sinonimie totală fie cu perfectul compus, fie cu mai-mult-ca-perfectul, fie cu perfectul simplu sau cu imperfectul (Călărașu 1987, 153).

În culegerile de texte muntenești am identificat relativ frecvent formații perifrastice echivalente, în general, cu imperfectul (vezi capitolul *Indicativ imperfect*), precum și formații perifrastice cu valoare de mai-mult-ca-perfect (vezi capitolul *Indicativ mai-mult-ca-perfect*).

Tipurile de construcții perifrastice întâlnite în textele muntenești sunt:

A. Construcții cu gerunziul²⁸:

²⁶ Este important să amintim aici comentariul lui Iorgu Iordan (1954, 446) cu privire la existența unui inventar atât de bogat al formelor verbale din limba vorbită: „*Timpurile* sunt limitate, și dacă totuși limba noastră posedă numeroase forme temporale aceasta de datorește, cel puțin în parte, faptului că n-are posibilitatea (pe care o are rusa, de pildă) de a exprima așa-zisul aspect verbal prin verbe speciale”.

²⁷ Și în latină sunt atestate forme perifrastice care au valoarea altor timpuri, situație care se continuă în majoritatea limbilor romanice, mai ales în epoca veche. Perifrazele verbale formate dintr-un gerunziu și un verb al mișcării sau al stării presupun, în general, slăbirea sensului lexical al acestuia din urmă, care ajunge să îndeplinească rolul unui auxiliar, indicând felul acțiunii verbale, după cum locul raportului sintactic inițial îl ia legătura morfologică asindetică (Edelstein 1966, 253, 254).

²⁸ Analizând problema perifrazelor verbale formate cu *a fi* și gerunziul verbelor în limba veche, Frieda Edelstein afirmă că ele se întrebunțau cu roluri și semnificații diferite: ca dublete ale altor forme verbale (datorită tendinței de a găsi corespondente pentru diversele forme din originalele folosite, dar și din cauza insuficienței diferențierii între gerunziu și participiu) și ca modalitate de exprimare a caracterului durativ marcat de gerunziu (chiar și pentru acțiuni încheiate, perifriza cu gerunziul imprimă o anumită extensiune a procesului) (Edelstein 1966, 256–259).

- a. **am, ai, a ... + fost + gerunziul;**
- b. **eram, era ... + gerunziul.**
- B. Construcții cu participiul:**
- a. **am, ai, a ... fost + participiul;**
- b. **eram, erai, era ... + participiul;**
- c. **fusesem, fusese ... + participiul;**
- d. **sunt, ești, este ... + participiul.**

Construcțiile de tip A. sunt, îndeobște, echivalente cu imperfectul, iar cele de tip B., cu mai-mult-ca-perfectul.

Tipul A.a. – **am, ai, a ... + fost + gerunziul** este folosit relativ frecvent astăzi în estul Ardealului și în Muntenia pentru echivalența sa cu imperfectul. Este o construcție care, în general, redă o acțiune trecută și durativă. Ca și imperfectul, când se raportează la perfectul compus, are caracter de timp de relație și, de asemenea, îndeplinește aceeași funcție stilistică în narațiune / relatare ca și omologul său sintetic, aceea de actualizare a unei acțiuni trecute (deseori e întrebuintat înainte de vorbirea directă, pentru verbele *dicendi*): *să termenase cu războiu știi? să termenase/ ș-a fost toți adunați uite toți camarazi-ntr-o cameră// ș-a fos spunând el/ ... c-a fost un om d-aicea din Pielea Mare/ a fost acolo ș-a fost ascultând/* (TDM III, 373, pct. 806); *că-ncepuse să-l țeasă/ unde i-a fost ișindă-nainte/ s-a fost tăvălindă* (TDD, 401, pct. 885); *Dumnizeu n-a știut ce să facă ca să cuprinză cu ceru pământu. A-ntrebat pă toate și n-a știut nici o dobitoacă să-i spuie. Hariciu a fost stând într-un bordei. Dumnizeu a trimes albina la el. [...]* *Albina bâz! pă ușă. El n-a fost văzând-o și-a fost zicând: „Ce mai vine la mine? ia să facă movile, munți mari, văi adânci ș-o să strângă pământu”.* *Albina fugi la Dumnizeu și i-a spus cum vorbea singur* (GS III, 345, Vadu-Părului, Prahova); *când eram eu tânăr dă eram la câmp era tot așa o secită. A pus să urnească sfintili moaște. A fost urnind cu bivoli. Ș-afi la un puț n-a mai vrut să meargă* (ibidem, 347, Slănic [Groșani], Prahova); *madama asta pă timpul verii s-a fost ducând la lac, c-avea o fărâcă de limpeziș, să să scalde și s-a-ntâmpat dă s-a-necat* (ibidem, 352, Teișani, Prahova); *un băiat sărman încotro s-a fost ducând n-a fost folosind nimic. Ce s-a gândit el? (ibidem, 355, Teișani, Prahova); când să măie noaptea, un să măie? că nu-i primea nimeni. A fost strigând la o femeie văduvă. Ce le-a zis femeia? [...] Intră ei în casă. Copiii a fost plângând dă foame. „Scoate, femeie, turta din foc!” a zis dumnezeu. Femeia s-a fost codind dă rușine, da tot a scos-o. [...] Pă drum se-ntâlnește c-o fată mare ce-a fost secerând la grâu [...]. Avea numai un peticuț dă seciră (ibidem, 355, Teișani, Prahova); acu mneata nu m-oi crede, da să vezi ce-a pățit una dă la noi. Ea a fost așteptând seara cân s-a dus să le dea apă ca să-i auză. Ș-a fost zicând bou din dreapta „Vai dă mine, cum mă mai bate și mă gonește, tot pă mine!”.* *Da ăl dă la perete a fost zicând: „Când ne dă mâncarea la mine nu mai ajunge” [...]* (ibidem, 357, Teișani, Prahova); *una d-a fost stând pă lângă linia dă fier a fost singură și când s-a uitat i s-a împărut ei ceva ș-a ișit afară, ș-a călcat-o trenu* (ibidem); *în rai d-ăștia pomi a fost hiind: măr, păr urzesc și cireș* (ibidem, 358, Teișani, Prahova).

Tipul **A.b.** (*eram spunând, era vorbind*) este mai rar întrebuințat în graiurile muntenești decât tipul precedent. Valoarea acestei forme este aceea de imperfect, cu mențiunea că identitatea valorică între forma sintetică și cea analitică privește doar sensul temporal propriu-zis, întrucât forma analitică are o nuanță suplimentară, modală, exprimând nesiguranța vorbitorului²⁹. Această formă apare, din această perspectivă, sinonimă cu cea de prezumtiv prezent (Iordan 1954, 448).

Se poate observa cu ușurință că această valoare modală se desprinde și din contextele în care este folosită forma **A.a.** – *a fost + gerunziul* –, în situațiile în care vorbitorul pare să nu fi fost martor al întâmplărilor povestite, acele situații pe care Iorgu Iordan le considera tipice formelor de tipul *era + gerunziul*. Exemplele dovedesc că *ambele forme* au o valoare suplimentară, modală, în contextele în care se povestesc întâmplări care stau sub semnul creditării parțiale fie pentru că au caracter legendar, fie pentru că vorbitorul nu a fost martor. Probabil că un motiv al diminuării frecvenței structurilor de tip **A.b.** a fost și acela al preluării acestui rol, de exprimare a atitudinii rezervate față de faptele relatate, de către tipul **A.a.**

Construcția de tipul **B.a.** – *am, ai, a ... fost + participiul* – este folosită pentru o acțiune reală, încheiată, trecută. Apare frecvent în limba veche și se găsește și astăzi pe o arie dialectală destul de vastă (nordul Moldovei, Maramureș, Crișana, Transilvania și Banat), fiind echivalentă cu mai-mult-ca-perfectul³⁰. Dintre toate tipurile de formații perifrastice, acesta este cel mai frecvent în graiurile muntenești actuale: *să termenase cu războiu știi? să termenase/ ș-a fost toți adunați uite toți camarazi-ntr-o cameră//* (TDM III, 373, pct. 806); *a fost dămurt// în casa soacră-mii// d-aici așa ... / a furat dă i-a luat ... toate alea// salbă la gât/ nu i-a lăsat nimic// [...] și ele a fost culcate ... sala-nchisă/* (*ibidem*, 520, pct. 817); *am fo la cămin/ s-a pus masa/ după daruri ... a fost ... nunu/ a luat bani/ și așa mai departe// a strâns bani/ -am dat une-am fost împrumutați/ unde ... aveam datorii* (*ibidem*, 522, pct. 817); *Ce s-a gândit el? „Ia să mă duc io la ursitoare, să văz ce-mi spune”. La ursitoare a fost bătute cuie-n pereți și-n tot cuiu câte-o pungă cu bani* (GS III, 355, Teișani, Prahova); *atâta s-a luptat că li s-a fost îngropat picioarili-n pământ, numa unu a scăpat* (GS IV, 114, Slon, Prahova). Dacă în cazul

²⁹ „Circulă prin graiurile muntenești, poate și aiurea, și apare de obicei în vorbirea indirectă: când redăm vorbele cuiva, pe care nu le-am auzit însă de la dânsul, ci de la altul, și le comunicăm partenerului nostru, recurgem la această formă verbală, ca și cum am vrea să ne punem oarecum la adăpost de orice răspundere cu privire la autenticitatea comunicării noastre. Nuanța modală aici în discuție este exprimată, acolo unde nu există acest imperfect, prin imperfectul obișnuit precedat de *cică* (= zice că). De ex.: ... *era zicând că nu-ți vezi de treburile tale, că te-amesteci unde nu-ți fierbe oala* etc. = *cică zicea că nu-ți vezi de treburile tale* ... etc. Apare obișnuit la pers. a III-a, mai rar la celelalte persoane „tocmai pentru că se întrebuințează în vorbirea indirectă” (Iordan 1954, 447).

³⁰ Structura perifrastică de tipul *am fost ... + participiul* a fost considerată mai aproape, din punct de vedere semantic și temporal, de perfectul simplu decât de mai-mult-ca-perfect, mai ales în graiurile moldovenești sau „în graiurile unde dispariția perfectului simplu s-a produs mai devreme și mai definitiv decât în altele” și, astfel, această formă ar fi întrebuințată cu funcția de a exprima o acțiune anterioară, petrecută însă în trecutul recent (sau actualizată), deci cu sensul temporal al unui perfect simplu sau perfect compus (cf. Iordan 1954, 444, 445).

celui din urmă exemplu este evidentă sinonimia cu un mai-mult-ca-perfect sintetic, în celelalte situații, echivalența dintre cele două structuri – cea analitică și cea sintetică – este mai greu detectabilă, este ambiguizată de posibila interpretare și ca structuri pasive sau predicat nominale.

Formația de tipul **B.b.** – *eram, erai, ...* + **participiul** – este echivalentă valoric cu mai-mult-ca-perfectul (și, uneori, în funcție de context, cu perfectul compus): *în fine la trei patru ceasuri din noapte-așa a venit// când a venit/ io eram culcată// ș-a venit ce „da repede ți-a fost să te culci”//* (TDD, 513, pct. 893); *el cum a venit a dat peste mine/ la răzor// să uita chiar dasupra mea așa în jos// câinii era culcați mai la vale/ (ibidem, 573, pct. 897); un vecin d-aicea/ Dan Dilă/ ăsta era culcat pă prispă/ el a auzit/ mai repede/* (TDM III, 225, pct. 793); *i-a luat foarte frumos dâra și s-a dus acolo la ... ei/ să i-a prins// nu le-a făcut nimica/ nici lui nici ei/ și i-a prins [...] n-a mai zis nimica ea/ că ce era să mai zică când ea era prinsă ...* (ibidem, 369, pct. 805); *noi copiii luam o sulă, că eram jinduți, găuream burdufu, puneam o strachină și scoteam undălemn* (GS III, 343, Vadu-Părului, Prahova). În ultimul exemplu, structura verbală analitică intră în relație de sinonimie cu imperfectul sintetic, nu cu perfectul compus sau mai-mult-ca-perfectul, din cauza sensului durativ intrinsec al verbului folosit și a contextului.

Tipul **B.c.** este întrebuițat cu sensul unui mai-mult-ca-perfect și apare mai rar în graiurile muntenești actuale: *tăticu dă fel nu vrea să-l l-eau/ ... zicea de! că să nu-l l-eau/ că ei fusăsără trăiți bine/ fusese ta-su săv dă post pân colo la munte/ și ei nu prea munceau/* (TDM III, 197, pct. 791).

Construcțiile cu *era* + participiul (tipul **B.b.**) și cele cu *fusese...* + participiul (**B.c.**) pot fi înlocuite între ele (și ele cu mai-mult-ca-perfectul), fără ca situația de comunicare să-și modifice sensul. Pe de altă parte, secvențele *eram culcat, fuseseră trăiți (bine)* pot fi interpretate și ca formații care, după modelul de diateza pasivă extins de la verbele tranzitive la cele intransitive, ar fi putut dezvolta o întregă paradigmă: prezent, imperfect, perfect compus, mai-mult-ca-perfect.

Tipul **B.d.** – *sunt, ești, este ...* + **participiul** este frecvent în graiurile sudice, uzul acestor construcții putând fi justificat de preferința vorbitorilor pentru structuri cu pasivul, situație pe care am abordat-o în capitolul *Problema fluctuației dintre diateze în graiurile muntenești*. Aceste construcții centrate pe *a fi* + participiu pasiv sau activ (al verbelor tranzitive sau intransitive) orientează atenția de la acțiunea propriu-zisă spre rezultatul acțiunii, care apare astfel ca actualizat. Comparăm astfel structura *e nădușiți* din fraza *ne-a apucat o ploaie p-aici pân dealu covaciului/ și n-a mai vrut zice „nu las aurico/ e boii nădușiți/ nu-i las în ploaie”//* (TDM III, 630, pct. 826) cu echivalentul său temporal sintetic sugerat de context („au nădușit”) și observăm intenția vorbitorului de a pune în evidență starea, rezultatul, nu acțiunea, procesul.

XII. INDICATIV VIITOR I

1. FORME

1.1. Viitorul I latin a fost înlocuit cu formații analitice (ca în slavă sau în limbile germanice) de mai multe tipuri, bazate pe combinații cu modul infinitiv sau cu modul conjunctiv: *voi, vei, va, ..., ...* + infinitivul; *oi, ai, a, ..., ...* + infinitivul; *am, ai, are, ..., ...* + infinitivul precedat de prepoziția *a*; *am, ai, are, ..., ...* + conjunctivul; *o* + conjunctivul. Tipul *am, ai, ...* + infinitivul precedat de prepoziția *a* este mai puțin întrebuițat în limba vorbită, în general, iar în graiurile muntenesti nu apare. Explicațiile care s-au dat pentru apariția sa sporadică – uzul infinitivului și faptul că are înțelesul „sunt obligat să” (Graur 1968, 203) – probabil că nu sunt suficiente pentru justificarea în întregime a declinului acestei forme, atâta vreme cât se păstrează vii trei alte tipare cu infinitivul, iar cele cu conjunctivul au, printre valori, și pe aceea a exprimării unei obligații.

1.1.1. *Forme de tipul (v)oi, ..., ... + infinitivul*³¹

Dintre formele prin care se exprimă viitorul I, apare frecvent în graiurile muntenesti (fără însă să fie specifică) cea formată din auxiliarul *a vrea* (de obicei, cu forme fără *v* inițial) + infinitivul verbului de conjugat: *ia v [k] se va duce și va făcea plăcinte/ va prinde pui ... să frigă/* (TDM III, 731, pct. 833); *văzând baiatu că i-a luat pă fată/ ... s-a supărat băiatu !/ că/ să-l omoare pă negru vodă când o trece ... spre giurgiu//* (ibidem, 564, pct. 821); *ce „te bagi slugă la el/ [...] și când o pleca el călare pă cal”/ ce „să cază calu cu el să-l omoare calu să nu mai bage nimini dă seamă/ ca l-a omorât radu”/* (ibidem); *„nu maică/ stai aci cân om merge la iertăciune/ atunci să mergem” zice „la ea te duci la ea singură/ or cu rumănu să te duci”/* (TDM I, 433, pct. 782); *a zis „când o-mplini băiatu-osta dă ... dă și-o lua el moșu/ dăpă luatu moșului lui/ va muri la ... la fântâna cutare”* (TDM III, 164, pct. 789); *„păi” zic „da mâncare să știu ce să fac cân oi vini”* (TDD, 515, pct. 893); *[...] oi ține minte cât oi trăi//* (ibidem, 534, pct. 895); *„taci din gură/ nu te mai olicări/ nu te mai zdrobi/ ca ... eu cu limba te-oi dăscânta/ cu unt dă vacă ne [k] te-oi ungea/ cu tămâie te-oi tămâia/ cu usturoi te-oi usturuia”* (TDM III, 573, pct. 821).

³¹ Aceste forme de viitor se explică după cum urmează: forma *eu voi* este corespunzătoare lui *voleo*, iar *tu veri*, lui *velis*; *vei* se explică prin analogie, după *tu sari, tu sai, tu ceri, tu cei*; persoana a 3-a, *va*, a fost explicată de Meyer-Lübke din *volet* > *voare* > *vare* > *va* (sub influența lui *a* alături de *are*); *vem* pentru persoana a 4-a se explică din *vrem* (> *volemus*), cu pierderea lui *r* prin disimilare, formă atestată în limba veche și care ar fi putut da *văm* (după cum *avem* a dat *avăm*), devenit *vom* sub influența lui *v*, ca în *bătez, pârumb* devenite *botez, porumb* – vezi Densusianu, *LR*, 180–182; cf. Orza 1966, 221, unde se menționează originea viitorului de tip *voi cânta* din *velle* + infinitivul. Tot aici se arată că formele *oi* (pers. a 2-a) și *oși* (pers. a 5-a), răspândite în Muntenia și Oltenia, sunt rezultatele analogiei cu formele *o-* ale auxiliarului de la persoanele 1, a 3-a, a 4-a, și a 6-a. Sub influența acestora, *e* de la persoana a 2-a și a 5-a a devenit *o*, trecând prin *ă* (Orza 1966, 223).

1.1.1.1. Forma cu *o* + *infinitivul* este forma atestată sporadic în limba secolelor al XVI-lea – al XVIII-lea în Țara Românească și în sudul Transilvaniei, când generale erau formele cu *voi*, ..., *va*, ..., *vor* (cele cu afereza lui *v* fiind rare) și infinitivul (uneori lung) al verbului (Gheție *et alii* 1997, 339, 340).

1.1.1.2. Se înregistrează și în acest caz omonimia formelor de persoana a 3-a și persoana a 6-a, de tipul (*ei*) (*v*)*a face* sau (*ei*) *o face*, extinsă de la prezentul verbelor în *-a*, *-i* și *-î*, susținută de existența aceleiași omonimii etimologice la imperfect: *și le-a spus la ... cumnatele ei/ că să facă gălăgie-n casă/ că până va torcea ele* (TDM III, 731, pct. 833).

1.1.2. Forme de tipul *o* + conjunctivul prezent³²

În concurență cu tipul de sub **1.1.1.**, sunt frecvente în graiurile muntenești formele cu *o* (invariabil) + conjunctivul prezent: *să-n spună și el ceva auzi să i s-arate și lui ceva că el o să plece și n-o să mai ... să-ntoarcă*/ (TDD, 514, pct. 893); *zic „o să mi-o ia prostu-osta al dracu”*/ (TDM III, 252, pct. 795); *„păi da tu poți să te conduci? că ai să mori dă fuame/ n-o să mai ții ... zdreanță pă tine/ o să muncești numa pă măligă” [...] o să rabzi dă fuame ... ”*// (TDM I, 37, pct. 674); *vai dă ai dă rămâne, că n-o să mai aivă nici un lemn, nici să-nvelească o casă* (GS IV, 118, Slon, Prahova).

1.1.3. Forme de tipul *am*, *ai*, ... + conjunctivul prezent

Forme de viitor compuse din prezentul verbului *a avea* + conjunctivul prezent (forme frecvente în graiurile de tip moldovenesc) apar în graiurile muntenești cu frecvență mai mare decât cele de sub **1.1.1.** și **1.1.2.** O explicație a frecvenței deosebite a acestei construcții este caracterul său redundant în ceea ce privește marcarea opozițiilor de număr și persoană. Faptul că atât auxiliarul, cât și conjunctivul comportă desinențe pentru exprimarea persoanei și a numărului determină, credem, ca vorbitorul să prefere această combinație: *„maică mâine dimineață”/ după ce-a luat darurile astea a plecat țiganca/ „mâine dimineață ai să vezi/ ai să fii mulțumită toata viața dumitale”*// (TDD, 535, pct. 895); *aveam u ... p-ăl mare băiatu/ l-aveam la brașov/ cu a [k] militar// zic „ăla ar să ... ăla” zic „are să-l omuare caii” că mai omorâse doi soldați/ săracu!/ caii// zic „are să-l omuare p-ăla”*// (TDM II, 221, pct. 709).

Uneori, modalitățile de exprimare a viitorului se combină în același enunț, semn al echivalenței lor, deși o diferență de nuanță valorică, modală se poate discerne (vezi *infra* **2. Valori**): *a treia ursitoare/ l-a ursat ... să moară când o fi nunta lui/... are să moară-n puț/ înecat*// (TDM III, 599, pct. 823); *că ai să mori dă fuame/ n-o să mai ții ... zdreanță pă tine/ o să muncești numa pe măligă*// (TDM I, 37, pct. 674).

³² Această formă a fost explicată de Pușcariu, DR, VI, 387-393, din *va să*, care vine din *uado* („merg”) (*apud* Graur 1968, 203). *O să cânt* provine din *volet ut cantem*, una dintre perifrazele sinonime cu viitorul din limba latină (Orza 1966, 221). Auxiliarul *o* poate proveni din *au* < lat. *habunt* (idem 224).

1.2. Harta *Repartiția formelor de viitor a cânta* – viitor indicativ, persoana I arată că în graiurile muntenești formele cele mai frecvente de viitor sunt cele de tipul *am* + conjunctiv, generalizate pe tot teritoriul, cu o frecvență mai mare însă în partea vestică și centrală a Munteniei. Urmează formele de tipul *oi* + infinitivul, existente pe tot teritoriul Munteniei și Dobrogei, dar mai frecvent în partea nord-vestică, central-sudică, nord-estică a Munteniei. Ariile pe care se înregistrează forma *o* + conjunctivul sunt sud-estul Munteniei și nord-estul Dobrogei. Forma *voi vedea* apare cel mai rar, înregistrându-se, în special în centrul Munteniei. Interesant este că vorbitorii au optat destul de frecvent pentru uzul prezentului indicativ cu valoare de viitor, mai ales în vestul și sud-vestul Munteniei.

2. VALORI

2.1. Dintre cele patru paradigme paralele pe care le cunoaște viitorul I (*voi face / oi face / o să fac / am să fac*), în graiurile muntenești sunt folosite cu precădere cel de-al doilea (*o* + conjunctiv) și cel de-al treilea (*am* + conjunctiv) dintre tipuri, fără însă ca celelalte două să rămână neîntrebuintate. Toate prezintă interes și prin faptul că dezvoltă valori modale suplimentare. Prima valoare cu care vorbitorul investește viitorul I este aceea a unui ordin, deci de imperativ: „Sensul imperativ al viitorului I este mai puternic chiar decât cel al imperativului propriu-zis, din cauză că extinde sfera *poruncii* dincolo de momentul vorbirii: cine folosește viitorul I dă a înțelege că dispune de ființa celui căruia îi *poruncește* nu numai în prezent, când enunță *porunca*, ci și în viitor” (Jordan 1954, 445; Jordan–Guțu Romalo–Niculescu 1967, 230). Explicația acestei nuanțe de imperativ, de acțiune care este condiționată doar de voință, ar putea sta în originea acestei formații, în care intră verbul *a vrea* (Idem, 1976, 230). În graiurile muntenești, formele de tipul *voi face* exprimă mai curând caracterul de necesitate, obligativitate a îndeplinirii unei acțiuni viitoare: *dăpă luate moșului lui / va muri la ... la fântâna cutare* (TDM III, pct. 164, 789).

2.2. Latina a cunoscut trei tipuri de viitor și două valori, una temporală și una modală (sens de imperativ, sens potențial și sens deliberativ) (Stati 1965, 181, 182). Ultima valoare a fost considerată populară și a fost explicată ca datorându-se provenienței viitorului din vechi forme de conjunctiv, făcându-se observația că atunci când era folosit cu sens modal, viitorul alterna adesea în aceeași frază cu conjunctivul (Stolz-Schmalz, 554–556 *apud* Stati 1965, 182). Niciuna dintre limbile romanice nu a moștenit viitorul latin, ci l-a înlocuit cu formații compuse. Mai mult chiar, încă din latina târzie (limba vorbită) apar formații analitice care se substituie treptat vechilor formații sintetice. Stati dă exemple de astfel de formații: *debeo* + infinitiv, *uolo* + infinitiv, *habeo* + infinitiv (Ph. Thielmann, *Habere mit dem Infinitiv und die Entstehung des romanischen Futurums*, în ALL, II, 48–89; 157–202 *apud* Stati 1965, 182), adăugând că ultima dintre ele a exprimat mai întâi necesitatea și apoi viitorul. Citându-l pe K. Vossler (*Neue Denkformen im*

Vulgaerlatein, 1922, 67 *et passim*), Stati (*ibidem*, 182, 183) consideră că dispariția totală a viitorului simplu are drept cauze lipsa de unitate a flexiunii, confuzia cu alte forme, dar și poziția vorbitorului față de o acțiune viitoare înțeleasă mai mult ca dorință, speranță, teamă decât ca siguranță. Concluzia lui S. Stati este că viitorul nu se desprinde din sfera modală nici când devine timp al indicativului. „Ideea de viitor a fost exprimată în latinește, ca și în limba indo-europeană, prin forme care se apropiau foarte mult, ca sens, de modul conjunctiv, modul temerii, nesiguranței, eventualității etc.” (*ibidem*, 183).

2.3. Vorbirea populară și graiurile muntenești continuă fenomenul exprimării viitorului prin formații analitice, dar și dubla valoare – temporală și modală – pe care a presupus-o viitorul latinesc. Valoarea modală exprimată de formele de viitor rămâne în graiurile muntenești, ca în latină, cea de imperativ (vezi *supra* p. 202, 2.1.). Cea de potențial este susținută de situațiile în care viitorul are sens de condițional (vezi *infra* 2.4.1.), iar valoarea deliberativă apare în situațiile în care formele de viitor au valoare de prezumtiv.

2.4. Structura de tipul *oi*, ... + *infinitiv* (*oi face, s-o duce*) are nuanța modală a incertitudinii: *fa! / dacă ți l-o băga / n-oi fi pruasta să nu-l l-ei / că ea n-are decât pisoiu ăla*” (TDM III, 743, pct. 834).

2.4.1. Formele de tipul *oi cânta* au nuanță modală de *condițional*, pentru că sunt folosite pentru exprimarea acțiunilor posibile, nu reale³³: *oi ține minte cât oi trăi* (TDD, 534, pct. 895); *da ... da dacă te-oi fura?* (*ibidem*, 393, pct. 885); *dacă ți l-o băga / n-oi fi pruastă să nu-l l-ei* / (TDM III, 743, pct. 834); *să-l omuare pă negru vodă când o trece ... spre giurgiu* / (*ibidem*, 564, pct. 821); *docandată ... d-abia m-am liberat / dac-oi găsi o fată / ... bună ...* / (*ibidem*, 781, pct. 837).

2.4.2. Tipul de viitor cu formele cu *v-* aferezat apare în contexte care permit echivalența cu un *prezumtiv*: *zic / „aoleo / nu s-o răsturna trenu*” (*ibidem*, 747, pct. 834); *o fi și pentru că i-o fi murit ursita ei înnodat la gât, da n-are zestre* (GS IV, 120, Slon, Prahova).

2.4.3. Formațiile *oi*, ... + *infinitiv* „exprimă acțiuni numai posibile, nu reale (cum ar trebui, dat fiind ca aceste forme verbale aparțin indicativului). Pentru a arăta că o acțiune se va săvârși cu siguranță (siguranța existentă în momentul vorbirii, cu caracter, deci, oarecum subiectiv), ne servim de *o să fac* (munt.), *am să fac* (mold). Nuanța modală a viitorului I se explică prin originea acestei formații: prezența lui *a vrea* a imprimat de la început acestei forme verbale nuanța semantică de *voință* (element subiectiv, adică modal, prin excelență)”, (Iordan–Guțu Romalo–Niculescu 1967, 230).

2.5. Forma de tipul *o + conjunctiv prezent* presupune, în plus, siguranța vorbitorului cu privire la o acțiune viitoare, caracterul de necesitate / profeție / previziune al acesteia din urmă³⁴: [...] *n-o să mai ții ... zdreanță pă tine / o să*

³³ „[...] cum ar trebui, dat fiind că aceste forme verbale aparțin indicativului” (Iordan–Guțu Romalo–Niculescu 1967, 230).

³⁴ Valoarea modală a acestei construcții, posibilitatea acestei forme de viitor de a fi substituită prin *trebuie, e necesar* este menționată în Brâncuș 1976, 68.

muncești numa pă măligă/ (TDM I, 37, pct. 674); *vai dă ăi dă rămâne, că n-o să mai aivă nici un lemn, nici să-nvelească o casă* (GS IV, 118, Slon, Prahova); *dă ăștia tineri ne gândim c-o să fie cam greu, c-o să-i puie fudulia bine* (*ibidem*, 116, Slon, Prahova).

2.6. Forma de tipul *am, ai, are, ... + conjunctiv prezent* exprimă aceeași nuanță de necesitate pe care o poate exprima și forma cu *o + conjunctiv prezent*: Construcțiile cu *am, ai, ... + conjunctiv* păstrează în anumite contexte nuanța de necesitate, siguranță pe care o aveau formațiile cu *a avea* în stadiile mai vechi de limbă (Iordan-Guțu Romalo-Niculescu 1967, 230): [...] *că ai să mori dă fuame/* (TDM I, 34, pct. 674); „*măine dimineață ai să vezi/ ai să fii mulțumită toată viața dumatăle*” (TDD, 535, pct. 895); [...] „*are să-l omuare caii*” *că mai omorâse doi soldați/ săracu!/ caii/ zic „are să-l omuare p-ăla”*// (TDM II, 221, pct. 709); [...] *are să moară-n puț/ înecat/* (TDM III, 599, pct. 823); *am să mă duc să-mi fac armata* (TDD, 393, pct. 885).

Forma de acest tip are, în plus față de celelalte forme de viitor, posibilitatea de a reda viitorul în trecut: *s-a dus fuga el/ a făcut mâncare/ da visasem un vis nuaptea/* [...] *și știam precis/ c-are să fie cineva/* (TDM II, 221, pct. 709); *el știa / c-ari să fie/ c-ari să să-ntâmpale/* (TDD, 417, pct. 886). În exemplul ales, chiar dacă vorbitorul recurge la forma de prezent a verbului *a avea*, probabil pentru nevoia de actualizare, sensul este acela al unei acțiuni, întâmplări trecute.

2.7. În graiurile muntenești actuale, forma de tipul *voi, ..., ... + infinitivul* este mai puțin frecventă decât cea cu afereză. Este, în orice caz, mult mai puțin întrebuițată astăzi decât în limba veche, când era generală pentru exprimarea viitorului, dar și a altor nuanțe modale. Pentru limba română a secolelor al XVI-lea – al XVIII-lea, viitorul cu *voi, vei, ... + infinitivul* avea următoarele „efecte de sens”³⁵: i. exprimarea unei idei ca certitudine impusă, obligativitate, angajament; ii.

³⁵ Viitorul avea în limba veche două tipuri de formații: *voi, vei, ... + infinitivul*; *am, ai, ... + infinitivul* (rar în limba vorbită: *are a scrie* exprima asumarea obligației); *voi, vei, va, ... + avea + a + infinitivul* (sinonim cu cel de mai sus, folosit în scrisori pentru a da asigurări asupra îndeplinirii unor obligații; a fost creată probabil de limba vorbită pe baza formației precedente, putând să exprime și ideea de îndoială: *de vei avea a întreba de mine, mă aflu, din mila lui Dumnezeu, sănătos*); *să + am, ai (aibi), aibă ... + a + infinitivul* (folosită pentru exprimarea unei acțiuni reale prezentate ca o necesitate; se afla în raport de variație liberă cu formația *voi, vei, ... + infinitivul*, cunoscută mai mult în aria nordică); *am, ai, are ... + să + conjunctivul* (*noi avem să vă facem lege ...*), folosită pentru exprimarea ideii de necesitate în viitor); *voi, vei, va ... + să + conjunctivul* (*elu acum va să fugă cu acei hoți ...*); în limba secolelor al XVI-lea – al XVIII-lea fără nuanțe modale; *voi, vei, va ... + fi + gerunziul* (exprima o acțiune în viitor asociată unei idei modale de incertitudine, idee transmisă de un context condițional sau nedeterminat, manifestând tendința de a se specializa pentru acest tip de contexte); *voi, vei, ... + fi + participiul* (prezentă în contexte nedeterminate care impun o idee modală de incertitudine; mai des întâlnită decât precedentă și aflată într-un raport de corelație cu aceasta: prima exprima o acțiune incertă, neîncheiată, continuată în prezent, cea de-a doua, o acțiune incertă, încheiată în trecut) (Călărășu 1987, 205). Vezi pentru exprimarea viitorului în limba secolelor al XVI-lea – al XVIII-lea, Guțu Romalo 1968, 427–431) (sau Guțu Romalo 2005, 152–155), în care se discută formele 1. *voi + infinitiv*, 2. *voi + conjunctiv*, 3. *oiu + infinitiv*, 4. *Am ... + a infinitiv*, 5. *am ... + conjunctiv*, 6. *voi ... + fi + gerunziu* și se precizează frecvența, vechimea și distribuția lor teritorială în

semnificația modală a nesiguranței; iii. ideea de acțiune posibilă; iv. o ipoteză referitoare la o acțiune care urma să aibă loc. Toate aceste valori se regăsesc în graiurile muntenești actuale, însă ele au fost preluate de formele de tipul de sub **2.4.**, **2.5.**, **2.6.**, **2.7.** care presupun o *specializare semantică*³⁶:

– pentru exprimarea unei idei ca certitudine impusă sau ca obligativitate sau ca angajament (i.), tipul de sub **2.6. am + conjunctiv: am să mă duc să-mi fac armata** (TDD, 393, pct. 885); *și știam precis/ c-are să fie cineva*// (TDM II, 221, pct. 709);

– pentru exprimarea nuanței de nesiguranță (ii.), tipul de sub **2.4.1. oi, ai, a, ... + infinitiv: da ... da dacă te-oi fura?** (TDD, 393, pct. 885); *zic/ „aoleo/ nu s-o răsturna trenu”* (TDM III, 747, pct. 834);

– pentru exprimarea unei acțiuni posibile (iii.), tipul de sub **2.5. o + conjunctiv: n-o să mai ții ... zdreanță pă tine/ o să muncești numa pă măligă/** (TDM I, 37, pct. 674); *zic „o să mi-o ia prostu-osta al dracu”*// (TDM III, 252, pct. 795);

– pentru exprimarea unei ipoteze referitoare la o acțiune care urma să aibă loc (iv.), tipul **2.6. am + conjunctiv: [...] are să moară-n puț/ înecat**// (TDM III, 599, pct. 823); [...], *„are să-l omuare caii” că mai omorâse doi soldați/ săracu!// caii// zic „are să-l omuare p-ăla”*// (TDM II, 221, pct. 709) și, mai rar, tipul de sub **2.7. voi, vei, va, ..., + infinitivul: a zis „când o-mplini băiatu-osta dă...dă și-o lua el moțu/ dăpă luat moțului lui/ va muri la ... la fântâna cutare”** (TDM III, 164, pct. 789).

2.8. Inventariind formele de viitor din materialul necartografiat pentru ALRR, am observat că în graiurile muntenești, în afară de structurile amintite mai sus (și menționate în lucrări de gramatică și de dialectologie), se înregistrează, destul de frecvent, și forme de prezent indicativ pentru exprimarea valorii temporale de viitor – vezi hărțile *Repartiția formelor de viitor: a cânta – viitor indicativ, persoana I*, *Repartiția formelor de viitor: a vedea – viitor indicativ, persoana I*, *Repartiția formelor de viitor: a ține – viitor indicativ, persoana I*, *Repartiția formelor de viitor: a tuși – viitor indicativ, persoana I*. Uzul acestor forme formează arii restrânse: în vestul (pct. 756, 758–761, 764, 765), sud-vestul (777, 779–784) și o zonă din partea central-nordică a Munteniei (694, 695, 698, 702, 709, 713, 717, 734, 743, 744, 747, 748).

texte. Reținem de aici că în limba veche forma cea mai activă este cea de sub 1. (în graiurile muntenești actuale această formă nu este atât de bine reprezentată, n. n.), că, dintre ultimele forme, cel mai bine atestată pentru secolul al XVI-lea este cea de sub 4. [în graiurile muntenești, aceasta nu există, n. n.] și că cea de sub 5., atestată deja în secolul al XVI-lea, exprima mai curând necesitatea decât viitorul [nuanță modală păstrată în graiurile muntenești, n. n.].

³⁶ Ideea deosebirilor de sens între formele de viitor apare și în Orza 1966, 225–226: *o să cânt* exprimă ideea de necesitate sau de certitudine; *am să cânt*, dar și *o să cânt* pot exprima dorința; *o să cânt* poate reda uneori probabilitatea sau o acțiune nesigură.

XIII. INDICATIV VIITOR ANTERIOR

1. FORME

Viitorul al II-lea apare în limba literară aproape exclusiv ca timp de relație în legătură cu viitorul I, față de care arată o acțiune anterioară și deci trecută, găsindu-se în același raport temporal ca perfectul față de prezent (Iordan 1954, 446), motiv pentru care, în unele lucrări, primește denumirea de *viitor perfect* (*ibidem*; Iordan-Guțu Romalo-Niculescu 1967, 231). Viitorul anterior nu este folosit în graiurile muntenești, dar structura specifică a viitorului anterior din limba literară apare în graiurile muntenești cu valori proprii. Nici în limba literară viitorul al II-lea nu este des întrebuițat, frecvența foarte redusă explicându-se prin faptul ca vorbitorii preferă să exprime raportul temporal destul de complicat, propriu acestei forme temporale, cu ajutorul circumstanțialelor de timp (*Ei vor pleca înainte de a veni/ să vii tu* în loc de *Când vei veni tu, ei vor fi plecat*).

2. VALORI

Timp de relație față de viitorul I, exprimând în limba standard o acțiune viitoare, încheiată, dar anterioară altei acțiuni viitoare, viitorul al II-lea nu apare în graiurile muntenești cu acest sens (cum am spus mai sus, are frecvență scăzută în limba literară, iar în latină, ca timp relativ, apărarea mai rar decât imperfectul și mai-mult-ca-perfectul) (Stati 1965, 183). În graiurile muntenești, forma de tipul *voi, vei, va, ... fi + participiul* apare în contexte diferite, dar nu cu semnificația temporală a unei acțiuni viitoare anterioare unei alte acțiuni viitoare, ci cu alte valori, ale altor moduri.

Valori modale

Formele de viitor anterior pot exprima nuanța modală a îndoielii, posibilității, presupunerii, având deci valoare de *prezumtiv*: *și astăzi abia că mă gândesc/ d-aia mi s-o fi dărâmat boșogii/ că numa bune-am făcut/ cât am fost după oi [!]/ stau câtodată și zic „doamne/ d-aia m-o fi-mbolnăvit/ ca prea ... multe rele-am făcut”//* (TDM III, 359, pct. 805); *ce s-o hi făcut cu ei/ nu știu//* (TDD, 528, pct. 894); *cine dracu-a mai spurca copiii acușica cu cheștiile-astea ? da nainte și io i-oi fi mâncat// i-oi ... zău mămică !/ de! și io i-oi fi mâncat nainte/* (TDM III, 255, pct. 795); *o fi și pentru că i-o fi murit ursita ei înnodat la gât, da n-are zestre* (GS IV, 120, Slon, Prahova).

Formele de tipul *oi, ai, o, ..., ... + fi + participiul* apar frecvent în contexte cu tematică mitică (legende, mituri) sau în situații în care vorbitorul păstrează o rezervă față de faptul relatat, în fraze care uneori conțin sau presupun un *cică*: *Cică răsu asta, fîncă-i zice-așa unde râde ca omu, o fi făcut dân pricolici* (GS IV, 120, Slon, Prahova); *ieri d-a ploat nițel, i-o fi părut rău lu băiatu ăla dă spunea fi-mea c-a murit dă șaptesprece ani* (GS III, 376, Ștefești, Prahova).

XIV. CONJUNCTIV PREZENT

1. FORME

1.1. În latină, conjunctivul era organizat în mai multe timpuri (prezent, imperfect, perfect și mai mult ca perfect), dintre care limbile romanice au moștenit numai prezentul, iar din paradigma acestuia s-au transmis în limba română numai formele de persoana a 3-a și a 6-a³⁷. Formele de persoana 1 și a 2-a ale conjunctivului prezent latin au fost înlocuite în dacoromână prin *se (să)* < *se (si)* + forma corespunzătoare a indicativului prezent. Particula *se (să)* s-a propagat la persoana a 3-a, începând cu verbele la care formele identice ale celor două moduri, cea a indicativului și cea a conjunctivului (*taie* < **taiă* < *taliat* și *taie* < *taliët*), determinau confuzii. Modalitatea de diferențiere este asocierea lui *să* cu forma de conjunctiv (*taie* – indicativ vs. *să taie* – conjunctiv) (Morariu II, 1925, 5).

1.2. În graiurile muntenești, conjunctivul prezent este foarte frecvent. Pentru verbele neregulate *a da*, *a sta*, *a lua*, *a vrea* și pentru verbul *a bea*, în graiurile sudice se înregistrează formele etimologice de conjunctiv prezent *să dea*, *să stea*, *să ia*, *să bea*³⁸ și, după modelul lor, *să vrea*, în timp ce în graiurile nordice apar cu frecvență sporită formele analogice *să deie*, *să steie*, *să ieie*, *să vreie*, *să beie*, situația fiind, în linii generale, asemănătoare cu cea din limba secolelor al XVI-lea – al XVIII-lea (Gheție *et alii* 1997, 340)³⁹. Trebuie totuși făcută mențiunea că seria formelor moldovenești este atestată relativ sporadic în secolul al XVII-lea și din ce în ce mai bine pe măsura înaintării în timp.

1.3. Verbul *a avea* păstrează în limba veche și formele etimologice de persoana 1 și a 2-a *să aib*, *să aibi* (Densusianu, *LR*, 197; Gheție *et alii* 1997, 340), deși cele analogice după prezentul indicativ, apărute în graiurile muntenești și atestate în documente muntenești după 1750 (*ibidem*) sunt predominante. Nu am întâlnit aceste forme în graiurile muntenești actuale. Formele *să am*, *să ai*, *să avem*, *să aveți*⁴⁰ sunt generale.

³⁷ Formele de persoana a 3-a și a 6-a, păstrate din prezentul conjunctivului latin au înlocuit – prin conjunctivul hortativ – imperativul viitorului, imperativul emfatic. De la persoana 1 și a 2-a ale conjunctivului latin se păstrează două-trei forme „fosile” – *blemu*, *bleți*, *blemați*, *pășeți* –, tot cu funcția de conjunctiv hortativ (imperativ emfatic). De altfel, vitalitatea conjunctivului prezent latin avea să fie zdruncinată în limba română de pe urma omonimiei, cf. *cantem* > **cânte*, *cantes* > **cânți*, *cantet* > *cânte*, *cantent* > *cânte* etc. La conjugarea I, forma (*se*) *cânți* ar putea să fie reflexul lui *cantes*, dar nu e, precum nici la celelalte conjugări, persoana a 2-a a conjunctivului prezent românesc nu e urmașa formei corespunzătoare din latină (Morariu II, 1925, 4).

³⁸ Formele *să dea*, *să stea*, *să ia*, *să bea* provin din lat. *det*, *stet*, *leuet*, *bibet* (Morariu II, 1925, 19, 20).

³⁹ În ALRR, harta [1868] în ms., am întâlnit în punctul 897 (Dobrogea) forma *să deie*.

⁴⁰ Apariția lor este plasată de G. Ivănescu (1980, 411) în epoca românei preliterate (secolele al X-lea – al XIV-lea). C. Frâncu (1971, 185-188) afirmă că formele *să am*, *să ai* apar în texte muntenești în secolul al XVIII-lea, prima dată la persoana 1 și apoi la persoana a 2-a (rezistența formei *să aibi*, de persoana a 2-a, este explicată prin menținerea la imperativ a persoanei a 2-a a conjunctivului *-aibi*).

1.4. Forma de persoana a 3-a *să aibă* (< lat. *habeat*) apare frecvent sub forma *să aibe* sau *să aivă*: [...] *le ține ca să aivă umbră pă lumea ailaltă* (GS III, 351, Teișani, Prahova); *Dă vrea să nu să aivă bine cu unii, numa le zvârle pământ dă un să hârâie câinii, ca să trăiască rău ca ei* (GS IV, 127, Cerașu, Prahova). În materialul necartografiat pentru ALRR, forma *să aibe*, întrebarea [1927], are ocurență în pct. 671, 770, 780, 782, 783, 792, 804, 807, 808, 810, 815, 816, 823, 890, 893, forma *să aivă* are ocurență în pct. 673, 684, 698-703, 705, 706, 711, 713, 714, 716, 724, 725, 739, 744, 767, 786-789, 791, 794, 795, 801, 824, 825, 830, 831, 871, 875, 876, 891, iar forma *să aive*, în pct. 680, 683, 820. Harta *Repartiția formelor de conjunctiv prezent să aibe/să aivă/să aive* arată că forma *să aivă* formează o arie în partea centrală a Munteniei, iar forma *să aibe* se găsește într-o zonă de centru-sud-est din Muntenia și în sud-vestul Dobrogei.

2. VALORI

2.1. În unele lucrări de gramatică (Iordan–Guțu Romalo–Niculescu 1967, 216, 217; Coteanu 1982, 217; Avram 2001, 209) și de dialectologie (Vulpe 1963), problematica utilizării conjunctivului este raportată la cea a utilizării infinitivului. Studiul comparativ al celor două moduri se justifică prin faptul că locul infinitivului (latinesc) este preluat, în limba română, în general și în graiurile muntenești, în special, de conjunctiv (uneori de gerunziu sau de supin), fenomen prin care româna de apropiere de limbile balcanice (Vulpe 1963, 123) și se individualizează între limbile romanice. În cercetările anterioare, în care s-a urmărit repartiția geografică a infinitivului și a conjunctivului după verbele numite semiauxiliare de mod, s-a constatat că în partea de sud și de sud-est a țării (Muntenia, Dobrogea și Moldova de sud, Oltenia, mai puțin consecvent, pe unde a pătruns fenomenul de înlocuire a infinitivului cu modul conjunctiv), conjunctivul s-a generalizat, ajungând să constituie *un prototip sintactic*, în vreme ce infinitivul și-a păstrat maximum de vitalitate într-o arie nordică (Maramureș, nordul Crișanei) (Vulpe 1963, 141).

2.2. Caracterizat printr-o exploatare intensă în graiurile muntenești, modul conjunctiv (numit în anumite studii modul subjonctiv⁴¹) primește numeroase valori. Dintre acestea cele mai frecvente sunt valorile de imperativ (**2.2.1.**), prezumtiv (**2.2.2.**) și condițional-optativ (**2.2.3.**) (cf. Donovetsky 2005b).

2.2.1. Valoarea de *imperativ* a conjunctivului prezent⁴² dezvoltă nuanțe de ordin, îndemn, urare, blestem, ca în exemplele:

⁴¹ Ambele denumiri înseamnă „care leagă” și sunt sinonime, denumirea de „subjonctiv” amintește că indicativul este un mod obiectiv, iar celelalte, subiective. Denumirile justifică existența unui factor impus de realitatea înconjurătoare sau de motivele subiective de care este „legată” acțiunea care se exprimă prin acest mod. De aici, caracterul de nesiguranță, îndoială specific conjunctivului (Iordan 1954, 425).

⁴² Prezența conjunctivului într-o propoziție principală – situație în care apare sensul de imperativ al construcției – poate fi explicată prin faptul că este de presupus inițial o construcție cu subordonare: *îți urez să trăiești* etc. (Brâncuș 1976, 57).

a) *a fost ordinu-așa/ dă la Cuzea: să ... dea întâi la comână/ pământu uamenilor/ să-i împrietărească// dâpă asta/ ... să-i dea boierului* (TDM I, 429, pct. 782) – ordin;

b) *șiganca/ [...] să-i dăm lână/ să-i dăm cocoš/ pui/ să-i dăm rațe/ să-i dăm boboc dă găscă/* (TDD, 370, pct. 882) – îndemn;

c) *„să trăiești! să stăpânești acest odor!”* (TDM I, 164, pct. 789); *păi să nu muriți/ [...] / să fiți sănătoase și să nu-mbătrâniți/ să fiți așa ... //* (TDM III, 660, pct. 828); *„să vă dea Dumnezeu din roua cerului și din grăsimea pământului”* (TDD, 436, pct. 887); *a doua ursituare când a venit: „să crească naltă și-nvățată carte”* (TDM III, 164, pct. 789) – urare;

d) *bubă dă noaptea/ bubă dă ziua/ [...] în pământ să intri/ -n pământ să te risipești//* (*ibidem*, 577, pct. 821); *d-o fi dă fată mare/ să-i crepe costiți/* (*ibidem*, 573, pct. 821) – blestem.

Uneori, un verb la conjunctiv cu valoare iusivă apare în același enunț cu același verb la imperativ: *nu părăsi/ nu părăsi/ că-i pă urmă vina ta// să nu părăsești//* (*ibidem*, 779, pct. 837).

2.2.2. Uneori, vorbitorul folosește un verb la conjunctiv cu sensul unui prezumtiv: *pân ce an să fie-atuncea? pân noo sute ... șase/* (*ibidem*, 258, pct. 796); *„oare ce să fie ăsta?”// zi „ăla trebui să fie lup”//* (*ibidem*, 264, pct. 796)

2.2.3. În contexte interogativ-retorice explicite sau implicite, conjunctivul poate avea valoare de *conjunctiv perfect* sau de *condițional perfect*, știut fiind că acestea erau în concurență în limba secolului al XVIII-lea (Frâncu 1970, 226), exprimând ideea unei acțiuni nerealizabile⁴³: [*și d-aia nu m-a dat/ că eram cu vacili/ toamna/ cine să mă mai dea toma că de ... vinisem toamna* (TDM II, 101, pct. 699); *da io n-am luat palmă dă la tata/ sau să mă-njure//* (*ibidem*, 102, pct. 699); *„mă” zic „tu ne-o dai/ da uite ce-i: nu mâine/ poimâine să vii pî la fata „ai la tata”/ ș-așa și pă dincolo/ io sî prind milă de ea/ și p-ormă să ne-o iei”/ [...]* (TDD, 431, pct. 887). Ultimul exemplu excerptat din textele dobrogene ne-a atras atenția nu numai prin forma de prezent conjunctiv subliniată, formă care stă pentru un conjunctiv perfect (*io sî prind milă de ea* = „eu să fi prins ...”), ci și prin ocurența în prima parte a enunțului, redat în stil direct, a unui conjunctiv prezent afirmativ formal, dar negat prin antepunerea la distanță a adverbului de negație (*nu mâine, poimâine să vii* < *mâine, poimâine să nu vii*), care ține locul unui imperativ de tip a) și slujește, în acest context, cu adverbul de negație aflat de distanță de forma verbală, la exprimarea unei nuanțe de amenințare, de avertizare.

⁴³ E potrivit să amintim aici punctul de vedere exprimat de către G. Ivănescu cu privire la denumirea și funcțiile conjunctivului: „Ceea ce se numește conjunctivul sau subjunctivul latin ar trebui numit de fapt *conjunctiv-condițional* sau *conjunctiv optativ*, căci modul așa-numit conjunctiv făcea în latină și serviciile condiționalului sau optativului românesc. El nu era numai modul nesiguranței, dar și al irealului și dorinței, iar, în calitate de conjunctiv autentic, el exprima dorința, voința, îndemnul, posibilitatea, îndoiala, concesiia etc. Și, fiindcă modul conjunctiv ar trebui numit *eventual*, iar condiționalul ar trebui numit *ireal*, numele său cel mai potrivit ar fi cel de *eventual-ireal*. [...] Funcțiile sale au fost preluate în latina populară și în limbile romanice de două moduri: conjunctiv (eventual) și condițional (ireal)” (Ivănescu 1980, 158).

Aceeași valoare a conjunctivului apare și în situațiile (marcate retoric, intonațional și cu o topică inversă a complementului direct) în care se accentuează ideea acțiunii din principală: *di când ai plecat tu/ calu tău/ ores să-i dau/ nu mănâncă/ vin îi dau/ nu bea/ ce fac mamă cu calu tău?* (TDD, 385, pct. 884).

2.3. Există situații în care conjunctivul, aflat în contexte interogative indirecte, exprimă reproșul: *mă-ntreba/ sarea fetili pă mine copiii/ ce „da dă ce să-i dea atâta? dă ce să facă?”* (TDM II, 103, pct. 699)

2.4. Am întâlnit în graiurile muntenesti contexte care presupun o interogație indirectă și care evidențiază un conjunctiv al intenției, derivat probabil dintr-un conjunctiv cu valoare deliberativă: *mă-ntâlnesc cu unu cu motocicleta pă la jumatea ... slobozii-ntre malu și slobozea/ ... io să-l ocolesc/ el să mă ocolească că erea-n viteză ne-am zăpăcit//* (TDM III, 752, pct. 835); *„ș-am fugit// unde să fugim? [...] (ibidem, 840, pct. 841).*

2.5. În relatările informatorilor, apare un conjunctiv al participării, al întăririi celor povestite (mai ales dacă sunt de natură biografică): *c-am fost nebună/ io so v-o spui/ io am fost cel mai nebun copil a lu tata//* (TDM II, 102, pct. 699). În acest exemplu, apare forma *so* pentru *să*, formă care se regăsește și în alte structuri conjunctivale⁴⁴.

2.6. O privire comparativă între valorile conjunctivului prezentate sub **2.2.1.**, **2.2.2.** și **2.2.3.** și sensurile conjunctivului din limba latină⁴⁵ ne determină să constatăm că graiurile muntenesti conservă toate aceste sensuri. Conjunctivul exprima un îndemn, o poruncă sau o interdicere încă din latina preclasică⁴⁶, când concura imperativul. Dorința⁴⁷ se exprima în latină mai ales prin conjunctivul prezent, iar regretul, prin imperfectul sau mai-mult-ca-perfectul conjunctiv. Folosirea conjunctivului pentru a reda posibilitatea⁴⁸, eventualitatea, irealitatea⁴⁹ „reprezintă o inovație latină care s-a menținut în toate epocile” (Stati 1965, 184), fără a se păstra însă în limbile romanice (care exprimă irealul cu alte mijloace: indicativul imperfect, condiționalul-optativ). Conjunctivul deliberativ, de protest⁵⁰ apare în toate epocile limbii latine și este moștenit în limbile romanice (Stati 1965, 185).

⁴⁴ De exemplu, în forma de prezumtiv de tipul *so fi gășind, so fi căutând* – informație orală, oferită de doamna Maria Marin, căreia îi mulțumesc și pe această cale.

⁴⁵ Așa cum apar acestea în analiza lui Stati 1965, 184, 185.

⁴⁶ Folosit, în propoziții independente, la persoana 1 pentru a exprima un îndemn sau la persoana a 2-a pentru a exprima un ordin, un îndemn sau un sfat, acest tip de conjunctiv se numea *Coniunctivus hortativus* (cf. Bujor, Chiriac 1957, 208).

⁴⁷ Folosit în limba latină în propoziții independente pentru a exprima o dorință realizabilă sau nerealizabilă, acest tip de conjunctiv se numește *Coniunctivus optativus* (cf. Bujor, Chiriac 1957, 208).

⁴⁸ Conjunctivul (la timpul prezent sau perfect) folosit în propoziții independente pentru a exprima un fapt posibil sau admisibil se numește *Coniunctivus potentialis* (cf. Bujor, Chiriac 1957, 209).

⁴⁹ Pentru a exprima o posibilitate contrară realității, mai ales în întrebările retorice, se întrebuițează în latină conjunctivul la timpul imperfect (cf. Bujor, Chiriac 1957, 209).

⁵⁰ Conjunctivul (de preferință, la timpul imperfect), apărea în latină mai ales în discursuri, în întrebări arătând nesiguranța cuiva care deliberează asupra hotărârii de luat și se numea *Coniunctivus dubitativus sive deliberativus* (cf. Bujor, Chiriac 1957, 209).

2.7. Conjunctivul este folosit în structuri complexe cu verbe numite, în unele lucrări, auxiliare sau semiauxiliare de aspect⁵¹. Pentru lucrarea noastră, de interes sunt verbele *a începe*⁵², *a se porni*, *a apuca* pentru exprimarea începutului unei acțiuni și verbele *a înceta*, *a sfârși* pentru exprimarea sfârșitului unei acțiuni. Unele dintre ele apar în limba română încă din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea (*a apuca*, *a înceta*) (Pană Dindelegan 1968, 265-296) în această combinație cu conjunctivul. Graiurile muntenești conservă acest tipar, pe care-l dezvoltă lărgindu-i inventarul și cu alte verbe cu sens incoativ (*a prinde*, *a urma*) sau terminativ (*a termina*, *a isprăvi*, *a sta*): *s-a-nceput să orăcăie*/ (TDM I, 53, pct. 676); *io-am început să țip*// (TDM III, 241, pct. 794); *s-apucă să tragă*/ (TDM I, 71, pct. 678); *ș-apucăm să-i curățăm*// (*ibidem*, 289, pct. 768); *și urmează să-și facă casa* (TDM III, 116, pct. 786); *când prindea să dea în fiert cazanu*// (TDM I, 49, pct. 676). Exemplele pun în lumină preponderența construcțiilor cu verbul *a începe*, deci preferința pentru acestea în detrimentul verbului *a prinde*⁵³.

Inventarul verbelor care se folosesc cu conjunctivul este îmbogățit și cu verbe care nu mai presupun nuanța incoativă sau terminativă a unei acțiuni, dar care participă la construcția unor structuri de tip *verb + verb la conjunctiv*, caracterizate, e adevărat, printr-un grad de sudură mai mic decât al celor analizate în paragraful anterior, dar pentru care se poate observa faptul că se îndepărtează de la valoarea lor lexicală primară. Astfel, în listă apar verbele *a încerca*, *a (se) duce*, *a aștepta*, *a umbla*, *a căuta*: *și ... zic să-ncerc să-i iau la ochi*// (TDM III, 124, pct. 787); *ne duceam noi să batem acolo*// (*ibidem*, 751, pct. 835); *și așteptam nemții să vie pă tuniel*// (*ibidem*, 124, pct. 787); [...] *umblă să mă puie jos*/ (*ibidem*, 129, pct. 787); *colonielu care erea căuta să mă sondeze c-o silingă d-alea pă ... urma glonțului*// (*ibidem*, 126, pct. 787).

⁵¹ Pentru explicarea și argumentarea denumirii acestor tipuri de verbe care slujesc la redarea aspectului incoativ sau terminativ al unei acțiuni, precum și pentru analiza problemei aspectului și a modalităților de exprimare a acestei categorii în limba română cu ajutorul unor verbe care redau începutul acțiunii (verbe ca *a începe*, *a prinde*, *a se pune*, *a se apuca*, *a bufni*, *a izbucni*, *a podidi*, *a purcede*, *a se scula*, *a se ridica*), desfășurarea ei (*a urma*, *a continua*) sau încheierea unei acțiuni (*a înceta*, *a isprăvi*, *a sfârși*, *a mântui*, *a găta*, *a termina*, *a se opri*, *a conteni*) (Guțu Romalo 1961, 3–15; 2005, 184–196).

⁵² Magdalena Vulpe (1963, 127) precizează că verbele *a începe* și *a prinde* au trăsături comune cu semiauxiliarele de mod: a) subiect comun cu cel de-al doilea verb; b) precizarea prin mijloace lexicale a categoriei gramaticale a aspectului; c) din punct de vedere semantic, rolul principal îi revine celui de-al doilea verb; vezi, în acest sens, și Al. Graur, *Pentru o sintaxă a propozițiilor principale*, în *Studii de gramatică*, I, București, 1965, 135: „Asemănătoare cu acestea sunt verbele *a începe*, *a continua*, *a izbucni*, *a (se) apuca* etc., care au rolul de a marca valoarea ingresivă, durativă, terminativă a acțiunii verbului dependent, acesta exprimând de fapt ideea centrală a comunicării”.

⁵³ Vezi analiza hărților nr. 1–5 din ALR, realizată de către Magdalena Vulpe, unde se observă folosirea lui *a începe* + conjunctivul în Muntenia de sud și de est și în Dobrogea, iar *a începe* + infinitivul în nordul țării, în vreme ce *a prinde* se construiește aproape exclusiv cu infinitivul. Importantă, de asemenea, este concuzia cercetătoarei cu privire la faptul că ambele construcții (cea cu modul infinitiv, respectiv cu modul conjunctiv) sunt posibile în mintea vorbitorului, dar că unul sau celălalt poate fi preferat într-o zonă sau alta. Totuși, infinitivul apare mai frecvent, este un mod mai viu în regiunea de nord, iar conjunctivul, în cea de sud și de est, devenind astfel un *prototip sintactic* (s. a.) (Vulpe 1963, 128, 129).

Pentru construcțiile cu verbe de mișcare (*a se duce, a merge*), conjunctivele au înlocuit infinitivele finale (poate încă din latină), astăzi fiind preferate în aria sudică pentru exprimarea finalității (Vulpe 1963, 136–138).

Analizând construcțiile în care intră verbele *a umbla* și *a căuta*, prezente în ultimele două exemple de mai sus, am ajuns la concluzia că sensul cu care ele sunt folosite iese din sfera celui denotativ, pentru că permite echivalența cu „a urma”, „a încerca”, „a intenționa” și, deci, ajunge să se constituie într-unul particular, specific unor astfel de contexte și comparabil cu cel al unui verb ingresiv sau al unui verb modal⁵⁴.

2.8. Conjunctivul prezent intră în combinații cu verbele sau locuțiunile verbale care exprimă modalitatea (*a putea, a fi în stare*), necesitatea (*a trebui*), cu verbele *a avea* și *a vrea* (pentru exprimarea ideii de obligativitate) și cu *a fi* (pentru exprimarea iminenței). În aceste structuri, cele două verbe (verbul care exprimă modalitatea / semiauxiliarul de mod⁵⁵ și verbul la conjunctiv prezent) prezintă grade diferite de fuziune și de abstractizare. Dintre cele amintite, gradul maxim de abstractizare îl ating auxiliarele, pentru că ele își pierd conținutul semantic propriu, își modifică forma (în condițiile folosirii frecvente și ale poziției atone în frază) și formează cu verbul (-bază) la conjunctiv o unitate, mai puțin strânsă decât aceea cu infinitivul (Guțu Romalo 2005, 182): *n-a putut să prinză rața sălbatică*// (TDM III, 309, pct. 810); *că n-a putut să-i mai scuată lumea* (TDD, 526, pct. 894); [...] *„ii-n stare să-i scoată ochii ăleia mică”* (TDM II, 103, pct. 699); *trebie să-l tai/ să-l dai la lopată/ și să-l vânturi ca să să usuce*// (TDM I, 431, pct. 782); *și-a trebuit să cate ăla altă fată* (*ibidem*, 47, pct. 675); *trebui să șchioapăt dă șapte/ opt ori ca să* [k] *pân s-o-mfierbânta mijlocu*// (TDM III, 129, pct. 787); *ș-avem să dăm la dooșcinci dă arii*// (*ibidem*, 580, pct. 821); *boala a vrut să să scuale cu el*// (TDM I, 53, pct. 676); ... *ș-a vrut*⁵⁶ *să mă calce căruța*// (TDM III, 344, pct. 804); *era*⁵⁷ *să mă muște-o nevăstuică* (TDM I, 11, pct. 671); *era soarili ... să sfîntească*// (TDM III, 489, pct. 815).

⁵⁴ Pentru verbul *a umbla*, Magdalena Vulpe (1963, 139) a înregistrat o serie de sinonime contextuale care au dovedit că verbul a suportat un proces de evoluție semantică de la „a mișca”, „a se strădui”, „a încerca” la pierderea independenței semantice, ajungând astfel să primească „un rol apropiat de cel al semiauxiliarelor” și să exprime „o nuanță modală a acțiunii: intenție, probabilitate etc.”.

⁵⁵ Pentru analiza acestor construcții și pentru argumentarea denumirii verbelor cu sens modal *semiauxiliare de mod*, v. Guțu Romalo 1956, 57–81 sau 2005, 156–183. În structuri cu un verb la conjunctiv, verbelor *a putea, a trebui, a fi* și *a avea* le-a fost atribuit caracterul de auxiliar (formant), iar verbelor la conjunctiv, caracterul de plereme (elemente care dau valoarea semantică); altfel spus, aceste structuri pot fi considerate „unități predicative” în care elementele constitutive „sunt într-o relație de solidaritate reciprocă” (Săteanu 1966, 243–252).

⁵⁶ Structura *a vrea* (de obicei, la perfectul compus, persoana a 3-a) + *conjunctivul verbului* apare frecvent în graiurile muntenești pentru exprimarea caracterului de necesitate (*La porc vrea să-i dai bucate*), de obligativitate, dar și pentru exprimarea iminenței unei acțiuni. În acest caz, sensul verbului *a vrea* este rezultatul unui proces de modificare semantică. Verbul nu mai arată voința vorbitorului, nu mai este folosit ca verb personal, ci este resmișit ca impersonal (apare în general, la persoana a 3-a), dobândind rolul unui verb semiauxiliar.

⁵⁷ Formele verbale de tipul *era(m)* + conjunctivul prezent sunt discutate în Ivănescu 1980, 414, ca forme create în epoca românei preliterate (secolele al X-lea – al XIV-lea) în graiurile muntenești, moldovenești și ardelenne propriu-zise pentru exprimarea acțiunii instans trecute.

2.9. Exemplele arată că, după verbele menționate, tendința înregistrată în graiurile muntenești este aceea de folosire aproape exclusivă a conjunctivului (doar sporadic poate apărea și infinitivul)⁵⁸. De fapt, toate verbele analizate, de la cele care exprimă nuanța incoativă (*a începe, a prinde, a se apuca*) la cele care arată sfârșitul unei acțiuni (*a sfârși*) pe de o parte, și, pe de altă parte, de la cele modale (*a trebui, a putea, a fi, a avea, a vrea*) până la cele care evoluează semantic și ajung să exprime intenția sau probabilitatea (*a umbla, a căuta*) sau la cele de mișcare (*a se duce, a merge*) se combină cu conjunctivul extinzând acel prototip sintactic apărut în aria sudică ca fenomen inovator (Vulpe 1963, 141).

2.10. Uzul conjunctivului în graiurile muntenești poate fi interpretat dintr-o dublă perspectivă, pe de o parte, ca aspect arhaic și conservator (a.), pe de altă parte, ca aspect inovator (b., c.), date fiind următoarele fapte:

a. În anumite structuri se conservă construcții sau se continuă sensuri prezente în limba latină sau în limba veche. Este vorba despre conjunctivul dorinței, conjunctivul pentru exprimarea unor acțiuni potențiale sau cel pentru exprimarea unei deliberări. De asemenea, structurile cu verbe incoative (*a apuca*) + conjunctiv sau cele cu verbe modale (*a trebui, a putea, a vrea, a avea, a fi*) + conjunctiv conservă un tipar al limbii române din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea.

b. Inventarul verbelor care se construiesc cu modul conjunctiv se dezvoltă, acceptând noi verbe de tip ingresiv (*a prinde, a începe, a urma*), dar și alte verbe care primesc un sens secundar asemănător celui al unui verb modal sau semiauxiliar (*a umbla, a căuta*).

c. Preluarea rolului infinitivului de către conjunctiv, altfel spus, folosirea conjunctivului pe aceeași poziție sintactică cu cea a infinitivului reprezintă un fenomen apărut în graiurile muntenești, unde devine prototip sintactic, astfel încât se va extinde și în construcțiile finale după verbe de mișcare.

XV. CONJUNCTIV PERFECT

1. FORME

1.1. Conjunctivul perfect românesc nu-l moștenește pe cel latin⁵⁹, este o formație nouă, pe teren românesc, ulterioară despărțirii dialectelor⁶⁰. Pentru limba

⁵⁸ De la construcțiile de tipul **verb semiauxiliar + verb**, conjunctivul se extinde și se generalizează în tot teritoriul, mai ales când cel de-al doilea verb are un subiect distinct sau când semiauxiliarul este un impersonal și trebuie evitat caracterul vag al infinitivului. În Muntenia, Dobrogea, Moldova de sud, și mai puțin consecvent în Oltenia, construcțiile conjunctivale sunt obligatorii în combinație cu auxiliarele *a vrea* și *a trebui* și pentru exprimarea finalității, iar ca prototip sintactic apar după *a putea* și *a începe* (Vulpe 1963, 131).

⁵⁹ Conjunctivul perfect latin a dispărut în cea mai mare parte a României (probabil în urma confuziei din latina populară cu viitorul anterior al indicativului), fiind înlocuit cu structuri perifrastice. Forma lui s-a menținut cu valoare de condițional prezent (în spaniolă, în portugheză) în româna secolului al XVI-lea (*se întraru, să întrare, să deadere*). Această formă apare sporadic astăzi la moșii din Munții Apuseni, la istoromâni și la aromâni, unde e pe cale de dispariție (Frâncu 1970, 206).

secolelor al XVI-lea – al XVIII-lea, se înregistrează exclusiv forme cu auxiliarul variabil (Densusianu, *LR*, 180), deși se presupune că forma cu auxiliarul invariabil exista în graiuri încă din secolul al XVI-lea, pentru că este atestată în documentele particulare (Gheție *et alii* 1997, 341) (mai corect spus, apar grafii care ar putea ascunde, teoretic, forme cu auxiliarul „redus” la *să fi* ...).

1.2. Într-o arie restrânsă din extremitatea sud-estică a Munteniei și din vestul Dobrogei (sporadic, în sud și în est), formele de conjunctiv perfect conțin un participiu cu *-ă* final⁶¹: *să fi găsită, să-(l) fi bătută, să-(l) fi omorâtă, să-(l) fi lăsată, să nu fi răspunsă* (TDD, 55), *să fi cântată* (ALRR, harta [605] în ms., pct. 828, 831, 850, 851, 858, 863, 865, 868, 873, 875, 883, 890, 892, 894, 896), *să fi ținută* (*ibidem*, harta [350] în ms., pct. 828, 831, 842, 851, 860, 863, 864, 867, 873, 875, 876, 881, 883, 890, 892, 899) – vezi harta *Repartiția formelor de participiu în -ă*.

2. VALORI

2.1. În graiurile muntenești actuale, conjunctivul perfect este relativ rar întrebuințat pentru valoarea sa intrinsecă de probabilitate sau de posibilitate în trecut: *el la copii n-aducea o bomboană/ sau ... n-aveam nevoie să bomboană/ da un covrig să fi adus sau pâine//* (TDM I, 91, pct. 680); *când să fi intrat la foc/ că era cam în jos pragu/ cădea acolo//* (TDM III, 668, pct. 829).

2.1.1. Există contexte în care conjunctivul perfect apare cu nuanța modală de necesitate: *că el dacă-i intraseră-n cap partidu ăsta comunist/ el n-aveai cu el/ să nu hi auzât pă cineva/ că ceartă pă cineva/ să nu hi auzât că-njură pă cineva/ să nu hi auzât el nici un lucru d-ăstea//* (TDM I, 145, pct. 686); *că multe făcea să striga// striga numili// și dacă zicea „ce e?” vai de pielea ei/ da dacă zicea „auzi”/ „să te auză Dumnezeu!”// și perea/ nu mai videă// dacă zicea „ce e?!”/ „cegă să te facă”// cine știe/ ... făcea/ și mai întâi să toate să nu fi răspunsă* (TDD, 408, pct. 885). Exemplele reproduse mai sus sunt forme reduse ale unor fraze în care propozițiile principale, acum elidate, ar fi conținut un verb impersonal (*a trebui*) aflat la condițional-optativ perfect (sau la imperfect) forma negativă („nu ar fi trebuit / nu trebuia să fi auzit” > *să nu fi auzât*; „nu ar fi trebuit / nu trebuia să fi răspuns” > *să nu fi răspunsă*); în cazul în discuție, atât adverbul negativ, cât și nuanța modală a verbului *a trebui* s-au deplasat în forma și în conținutul conjunctivului perfect negativ *să nu fi auzât, să nu fi răspunsă*⁶².

⁶⁰ Întrucât folosește auxiliarul *a fi*, ceea ce diferențiază tipul dacoromân de cel din aromână, dar și de cel din alte limbi romanice apusene, care prezintă la conjunctiv perfect auxiliariul *a avea* (Frâncu 1970, 206).

⁶¹ G. Ivănescu (1980, 348, 349) explică participiul trecut în *-ă* din formele de perfect compus indicativ, perfect conjunctiv, perfect condițional și perfect prezumtiv prin influența albanezei și plasează fenomenul în epoca românei primitive.

⁶² Situația este comparabilă cu aceea a unor structuri care apăreau în textele din secolul al XVIII-lea (mai frecvent apoi, în secolul al XIX-lea) în propoziții exclamative sau interogative, de

2.1.2. O variantă a valorii de mai sus se întâlnește în interogative indirecte, în care forma de conjunctiv perfect exprimă o nuanță suplimentară de regret⁶³: *ne-am mirat și noi dă ce să fi fost așa el// în felu-ola//* (TDM III, 341, pct. 803).

2.2. Construcția *să + fi + participiul verbului de conjugat* este des folosită cu valoare de prezumtiv perfect: *era fata mică/... născută primăvara/ -n fine cât să [k] fi avut/ juma dă an/ nu știu//* (*ibidem*, 240, pct. 794).

2.3. Forma de conjunctiv perfect apare și cu valoarea unui optativ perfect: *Să fi fost mneata pă vremea lu bietu taica, umpleai caietu ăsta* (GS III, 358, Teișani, Prahova); *să fi văzut ce dă tunuri era înșirate pă marginea șoselii!* (*ibidem*, 346, Coșlegi, Prahova).

2.3.1. Exemplele de mai sus pun în lumină faptul că perfectul conjunctiv este nucleul unor enunțuri exclamative, precum și posibilitatea ca ele să fie rezultatele unei operații – să-i spunem, economice – de simplificare a unei fraze mai complexe, prin elipse ale propozițiilor principale cu un verb impersonal (așa cum am avut ocazia să remarcăm, vezi p. 214, **2.1.1.**): [Ar fi trebuit] *să fi fost mneata ...* > *Să fi fost mneata ...*, [Ar fi trebuit] *să fi văzut ce de tunuri ...* > *Să fi văzut ce de tunuri ...*⁶⁴. De asemenea, exemplele de mai sus dovedesc faptul că, în graiuri, conjunctivul perfect este concurat de condițional-optativul perfect, ceea ce se reflectă în contextele avute în vedere (contextele suportă substituirea printr-un condițional-optativ perfect, fără ca sensul să fie alterat: *dacă ai fi fost mneata* sau *dacă ai fi văzut ce de tunuri ...*). Un argument în plus în favoarea afirmației privitoare la concurența dintre modurile condițional-optativ perfect și conjunctiv perfect este prezența, în propozițiile principale, a imperfectului (indicativ), despre care este știut că intră în relație de sinonimie contextuală cu un condițional-optativ perfect (în primul exemplu, *... umpleai caietu ăsta = ai fi umplut caietu ăsta*; în al doilea – *să fi văzut ce dă tunuri ...* –, propoziția principală, recuperabilă semantic, presupune un verb la optativ perfect sau la indicativ imperfect: [„dacă ai fi fost” / „venit” sau „dacă veneai”]).

2.3.2. O variantă a valorii de sub **2.3.**, foarte asemănătoare cu cea de sub **2.3.1.**, este valoarea de condițional perfect a conjunctivului perfect (în situația în care abordăm *optativul* ca fiind diferit de *condițional*). Această valoare este mai expresivă în situația în care apare într-o propoziție antepusă regentei care conține un verb la imperfect echivalent cu un condițional perfect (vezi al doilea exemplu). Propoziția cu verbul la conjunctiv perfect are conținutul semantic al unei subordonate circumstanțiale condiționale: *ș-așa am pățit că mai bine-atuncea dă*

tipul *să nu o fie cerut!* și care sunt, probabil, rezultatele unor elipse ale propozițiilor principale construite cu un condițional-optativ perfect sau cu imperfect indicativ – structuri care înlocuiseră conjunctivul perfect aflat în propoziții principale enunțiative în stil indirect, neatestat în limba textelor din secolele următoare (Frâncu 1970, 219).

⁶³ Prezența unui perfect conjunctiv ca nucleu al unei completeive indirecte cerute de verbe „de îndoială sau temere” este atestată pentru limba secolelor al XVII-lea – al XVIII-lea (Frâncu 1970, 221).

⁶⁴ Vezi pentru acest aspect și Frâncu 1970, 219.

*so*⁶⁵ **fi știut** că rămâi văduvă/ mai bine să **mo fi omorât** el// (TDM I, 331, pct. 773); *nu-și mai dă seama/ pleca// cu pușca să hi dat dăpă el ... nu nu-l prindea//* (TDM III, 668, pct. 829).

Concurența dintre conjunctivul perfect și condiționalul perfect reprezintă un fenomen de continuitate și confirmă conservarea în graiurile muntenești actuale a unui raport de sinonimie gramaticală atestat în dacoromână încă din secolul al XVIII-lea (Frâncu 1970, 227).

XVI. CONDIȚIONAL-OPTATIV PREZENT

1. FORME

1.1. Condiționalul prezent sintetic⁶⁶ de tipul *se întrare* nu mai este atestat în textele din perioada 1640-1780, fiind înlocuit cu condiționalul analitic⁶⁷; este, deci, de la sine înțeles că nu se pune problema prezenței lui în graiurile muntenești actuale.

1.2. Forma de condițional-optativ analitic are în graiurile muntenești actuale o paradigmă cu auxiliarul *aș*⁶⁸, *ai*, *ar*⁶⁹, *am*, *ați*, *ar*, forme explicate ca provenind din încrucișarea auxiliarului *a avea* cu auxiliarul *a vrea* (Densusianu, *LR*, 183–184).

2. VALORI

2.1. Mod complex și plurivalent în sine, condiționalul-optativ (denumit uneori „potențial”) este folosit pentru exprimarea unei acțiuni posibile, realizabile

⁶⁵ Pentru formele *so* și *mo*, am ales să transcriem fără cratimă, nerespctând, în consecință, transcrierea din TDM I. Fenomenul a fost înregistrat ca o particularitate muntenească, după cum a observat Maria Marin în forme ca *so fi găsină*; forma *mo* se poate explica sub influența lui *so* precedent.

⁶⁶ Forma de condițional prezent sintetic *se întraru*, *să întrare*, *să deadere* este o formă moștenită din conjunctivul perfect latin (Frâncu, 1970, 206). Al. Graur (1968, 202) consideră condițional-optativul ca fiind reintrodus în limba veche sub forma unui prezent sintetic (cu conjuncția *se*) bazat pe conjunctivul perfect latin (eventual pe viitorul al II-lea): *se întrare*, *se întraru* < lat. *intrauerim*, *intrauero*. Vezi și explicația formelor de condițional din secolul al XVI-lea *eu să uitare* (corespunzător lui *dacă aș uita*), *eu să tăcure* (corespunzător lui *dacă aș tăcea*), *eu să mearseri* (corespunzător lui *dacă aș merge*), *eu să auzire* (la persoana a 2-a: *să lăudari*, *să tăcuri*, *să mearseri*, *să auziri*; la a 3-a: *el să lăudare*, *tăcure*, *mearseri*, *auzire*; la plural: *noi să lăudarem*, *să tăcurem*, *să mearserăm*, *să auzirem*; la a 5-a: *voi să lăudaret*, *tăcuret*, *merseret*, *auziret*; la a 6-a: *ei să lăudare*, *tăcure*, *mersere*, *auzire*) ca provenind din perfectul conjunctivului latin (nu a imperfectului conjunctiv; *eu să mearseri* corespunde latinului *merserim* și nu imperfectului conjunctiv *mergerem*, care ar fi dat *eu să mergere*) (Densusianu, *LR*, 184–187; *ILR*, 146, 147).

⁶⁷ Formele de condițional prezent analitic sunt la fel cu cele întrebuințate în zilele noastre, în afară de faptul că la persoana a III-a sg. și pl. auxiliarul este *ară* și *are* (Densusianu, *ILR*, 146).

⁶⁸ Formă mai dificil de explicat; unii cercetători presupun evoluția *lăuda-vrea-și-eu* > *lăudare-și-eu*, *eu aș lăuda*, iar, după alții, forma *habuisse*, cu schimbare de terminație, a dat *aș* (deși ar fi trebuit să dea *ase*) (Weigand, *apud* Densusianu, *LR*, 183, 184). Vezi și prezentarea punctelor de vedere cu privire la originea formei *aș*, fie de la *a avea* (persoana a 3-a *ar*, dintr-un mai vechi *ară*, *are*), fie de la *a vrea* (Graur 1968, 202).

⁶⁹ Pentru analiza formelor de auxiliar, *ai*, *are* (> *ară*) v. Densusianu, *LR*, 183, 184, 187.

(și în acest caz, se vorbește despre „condițional”), a dorinței și a opțiunii (aici, interesează denumirea de „optativ”)⁷⁰. Toate aceste nuanțe depind, în general, de context și „includ, toate, ideea de posibilitate, de acțiune potențială, care reprezintă, ca atare, valoarea fundamentală a acestui mod. Pe baza ei se dezvoltă, în anumite contexte, valorile de acțiune condiționată sau dorită” (Iordan–Guțu Romalo–Niculescu 1967, 221).

2.1.1. Pentru lucrarea de față, considerăm potrivită abordarea separată a celor două (trei) valori: cea de condițional și cea de optativ (și potențial). Fără să fie complet neglijat sau neutilizat, modul condițional-optativ – prin valorile sale fundamentale, acelea de condiție, opțiune sau potențialitate – are, în graiurile muntenești, o frecvență redusă. Întrebuințarea formelor de condițional-optativ pentru valorile enunțate are aceeași realitate în graiurile muntenești ca în limba vorbită în general. Am ales, în paragrafele de mai jos, câteva dintre exemplele care evidențiază valorile menționate:

2.1.1.1. Primul sens, acela de acțiune sub semnul unei condiționări, apare în periodul condițional, când ambele verbe, atât cel din propoziția principală, cât și cel din propoziția secundară, îmbracă forma condiționalului: *dac-ai ști mamă traiu meu/ n-ai mai dormi noaptea rău//* (TDM III, 554, pct. 820).

2.1.1.2. Sensul de optativ acoperă semnificațiile de recomandare sau acțiune posibilă, dorită: „*tu ar fi mai bine*” zic „*să stai să te-nsori după ce faci casa*”// (TDM III, 116, pct. 786); *m-aș duce la colectiv// [...]* mai *aș lăsa cocenii/* (*ibidem*, 271, pct. 796).

2.1.1.3. Sensul de potențial presupune o acțiune virtuală: [...] „*ce-ar fi mă dacă noi am lua fat-asta?*”// (*ibidem*, 595, pct. 823).

2.2. În graiurile muntenești, formele de condițional se folosesc deseori pentru exprimarea valorilor specifice altor moduri sau timpuri: prezumtiv, imperativ, indicativ prezent.

2.2.1. Foarte frecvent, vorbitorul folosește un verb la forma de condițional prezent pentru exprimarea unei aproximări, a unei supoziții sau a unei presupunerii: „*cum ar hi-n sâmbăta [k] în vinerea paștelui era/* (TDD, 525, pct. 894); *bagă câti-un buduroi așa s-ar zice dă lemn/* (TDM III, 174, pct. 789); *când ai găsi ... socotești c-ar ... ar hi o vână di apă [...]* (TDM II, p. 436) ; „*asta parc-ar fi băiatu care am venit io cu el pă căruță*” (TDM III, 221, pct. 793).

2.2.2. Cu valoare de imperativ, apare frecvent în blesteme sau urări – deseori în combinație cu verbe la modul conjunctiv (echivalent cu modul imperativ). Această echivalență valorică e aparentă; în fapt, este vorba despre *un condițional al*

⁷⁰ „La acest mod se disting următoarele valori (considerate uneori moduri): de condițional, când exprimă o condiție sau o acțiune condiționată (*Dacă ar veni el, aș pleca eu*), o concesie (*Chiar de-ar veni, nu mi-ar folosi*) sau o comparație ireală (*Se uită ca și când nu l-ar cunoaște*); de optativ, când acțiunea este dorită (*De-ar veni vara! Aș pleca la munte*) sau când se evită, din politețe, exprimarea categorică a unei intenții, dorințe sau opinii (*Aș vrea puțină apă. Ar trebui să te odihnești.*); de potențial, când se exprimă numai faptul că acțiunea este posibilă, virtuală (*Ai crede că ea scrie poezii?*)” (Avram 1997, 207, 208).

imprecației, care, de obicei, apare în structuri cu postpunerea auxiliarului și cu infinitivul lung (când nu sunt clitice intercalate): *gândaci?// fir-ar ai focului să fie!//* (TDM I, 435, pct. 782); [...] *fir-ar ai iaca cui să fie!* (TDM III, 371, pct. 806); *trăi-te-ar dumnezeu/* (*ibidem*, 165, pct. 789); „*fi-ți-ar pisica a naibii*”/ zic „*dă-o naibii-ncolo*”// (*ibidem*, 668, pct. 829); „*sta-ți-ar calu! ... dâ-n mers!*”// și *i-a stat calu dâ-n mers*// „*mergi-ți-ar calu!*”// și *i-a mers calu*// (*ibidem*, 445, pct. 812); *pârli-v-ar focu să vă pârlească* (TDD, 256, pct. 876).

2.2.3. Cu valoare de prezent indicativ, condiționalul prezent exprimă în anumite contexte, referitoare la angajamente sau proiecte înfățișate ca propuneri, un fapt pe care vorbitorul îl vede sau îl dorește ca (aproape) sigur. Este vorba despre planificarea unei acțiuni viitoare, privind o posesie, o achiziție etc., în care vorbitorul are încredere, pe care o vede realizabilă, dar nu-și dezvoltă intențiile în întregime, din modestie sau, mai degrabă, din precauție): [dac-oi găsi o fată/ ... bună ...] *măi-aș avea io/ are sor-mea voica/ pă nepoata tața mă*// (TDM III, 781, pct. 837); „*uite mă/ uite io vreau să te iau pă tine-n căsătorie/ da/ ești de acord?*”// „*sunt de acord*” [...] „*uite mamă/ cutare cic-ar vrea să mă ia în căsătorie*” (TDM I, 108, pct. 682).

2.3. În subordonate, condiționalul prezent apare frecvent:

a) în predicative: *io an crezut că ... ciobănia e ca cum ar fi acasă*// (TDD, 201, pct. 873);

b) în circumstanțiale modale comparative introduse prin *ca cum* sau *ca și cum*: *calot-ăsta/ făcea spre exemplu ca cum ar fi acuma ... președintili județului*// (TDM III, 647, pct. 827).

XVII. CONDIȚIONAL-OPTATIV PERFECT

1. FORME

În limba secolelor al XVI-lea – al XVIII-lea circulau condiționalul perfect⁷¹ și condiționalul mai-mult-ca-perfect.

1.1. Condiționalul perfect din dacoromâna veche cunoștea mai multe paradigme: paradigma de tipul *aș fi cântat* (cea mai răspândită în toate variantele literare), paradigma de tipul *am vrut putea* (mai limitată ca frecvență și ca circulație

⁷¹ Limba veche avea un număr mare de tipuri de condițional trecut. Ovid Densusianu enumeră printre formele de condițional trecut: *eu să vrea lăuda, eu aș fi lădat, am vrut lăuda, am vrut fi lădat* (Densusianu, *LR*, 187; Densusianu, *ILR*, 147, 148). Pentru dacoromâna din textele secolelor al XVII-lea – al XVIII-lea, una dintre formele de condițional perfect analitic era formată din auxiliarul *a vrea* și infinitivul verbului de conjugat (Gheție *et alii* 1997, 341); cf. Densusianu, *ILR*, 148: „o formă caracteristică pentru româna veche [pentru condițional perfect] este cea rezultată din infinitivul care însoțește imperfectul lui *a vrea*: *rădica-vrea, trudi-se-vrea*”; „la Coresi găsim un perfect al condiționalului format tot cu imperfectul lui *vrea*, dar asociat cu *fi* și cu participiul perfect: *vrea fi ascultat* etc”.

decât prima) și paradigma de tipul *vrea fi cântat* (limitată la texte moldovenești) (Gheție *et alii* 1997, 341). Dintre acestea, în graiurile muntenești actuale, au curs doar formele din prima paradigmă a condiționalului perfect.

1.2. Una dintre formele de condițional mai-mult-ca-perfect are tiparul *aș fi fost cheltuit*⁷². Această formă nu se mai întrebuințează în graiurile muntenești actuale.

1.3. În anumite puncte (vezi harta *Repartiția formelor de participiu în -ă*), participiul verbului din structura condiționalului apare cu *-ă* final. Acestea pot forma arii – luăm în considerație faptul că apar aproximativ în aceleași zone/puncte cu formele care au *-ă* la participiul conjunctivului perfect –: o fâșie din extremitatea sud-estului Munteniei, vestul Dobrogei (sporadic, și în sudul acestei provincii și în punctul 883, din est).

2. VALORI

Condițional-optativul perfect are destul de puține tipuri de distribuție în graiurile muntenești.

2.1. Apare în graiurile muntenești cu principala sa caracteristică, exprimarea unei acțiuni ireale, deseori cu nuanță de regret: *mii mi-era drag ca copil/ aș fi-nvățat și eu școală/ nu?//* (TDM III, 350, pct. 804); *la iertăciune ne duceam ... la săptămâna/ mai mult dă săptămâna nu/ ... și la douo care mai mergea// și/ aș fi vrut ș-io să mă duc ș-io la mama/* (TDM I, 433, pct. 782).

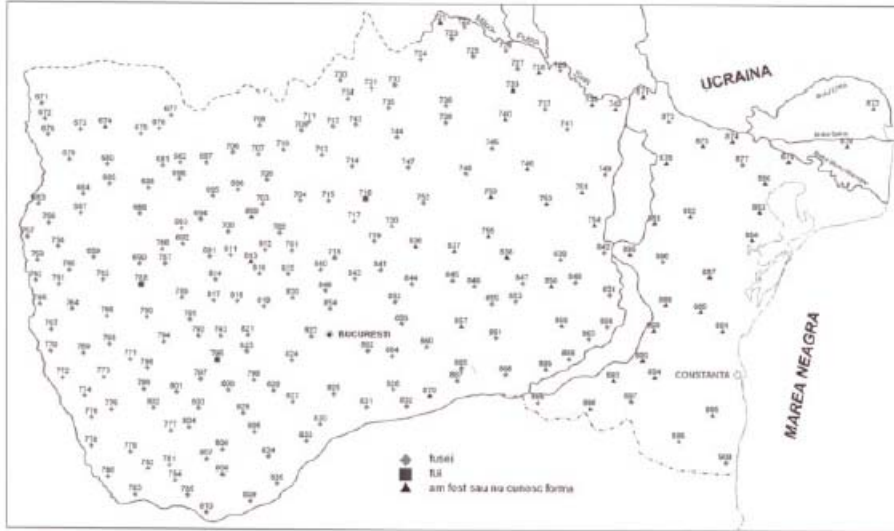
2.2. În graiurile muntenești actuale, forma de condițional-optativ perfect are frecvent valoare de prezumtiv: *parcă l-ar fi trasă pă iel aș-asta/ [...] că el spune că pî la doosprezece ar fi bătută porumb/* (TDM III, 1226, pct. 870).

Colegiul Național de Informatică „Tudor Vianu”
București

⁷² Această formă exprimă preanterioritatea în trecut și cunoaște o frecvență deosebită în opera lui Dimitrie Cantemir (Gheție *et alii* 1997, 341).

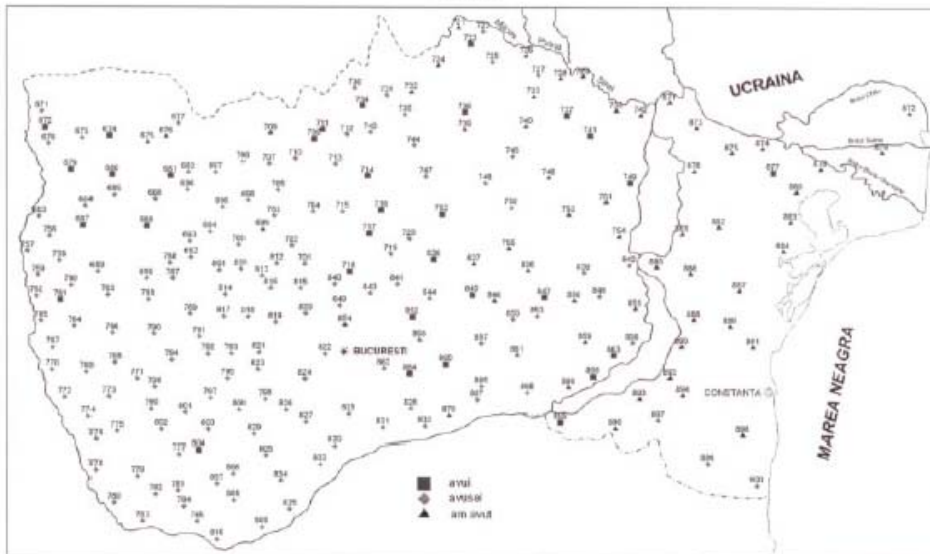
MUNTENIA ȘI DOBROGEA

REPARTIȚIA FORMELOR DE PERFECT SIMBOLIC INDICATIV
an 1940

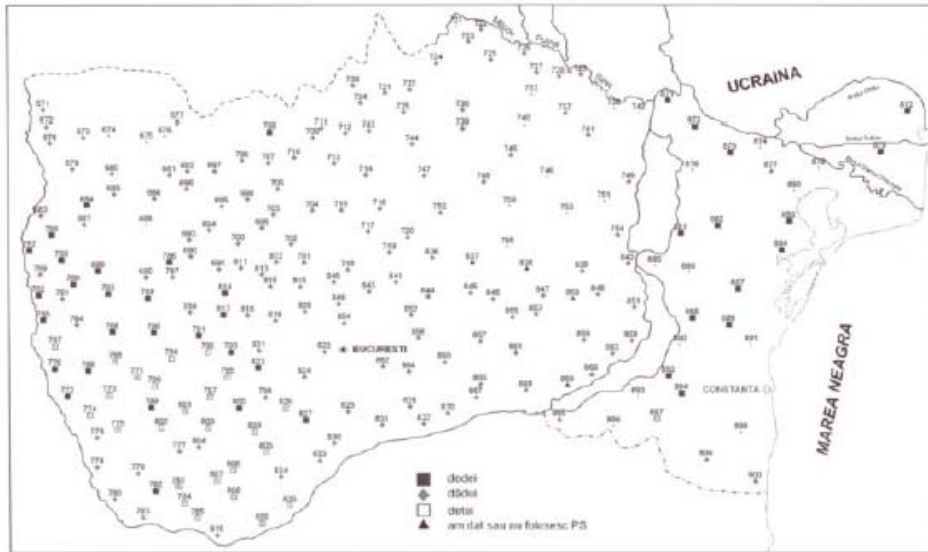

MUNTENIA ȘI DOBROGEA

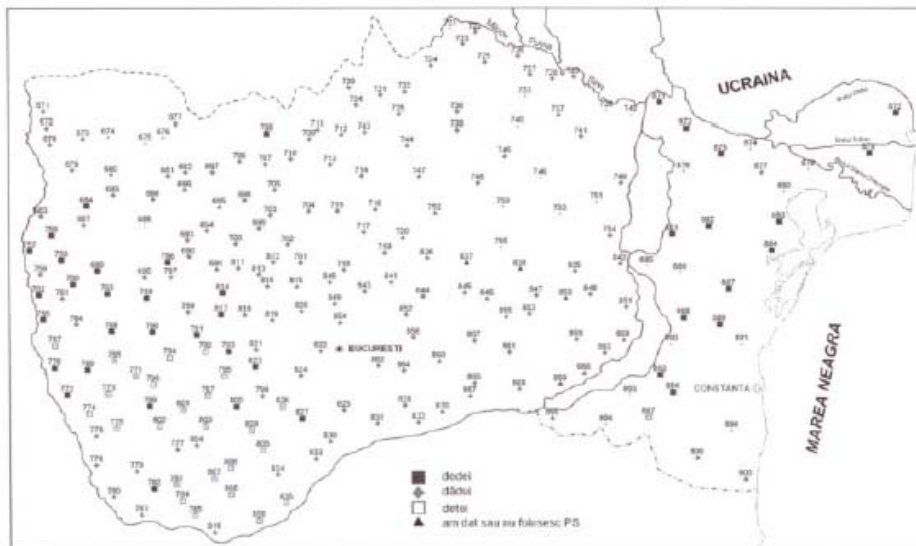
REPARTIȚIA FORMELOR DE PERFECT SIMBOLIC INDICATIV
an 1980

MUNTENIA ȘI DOBROGEA

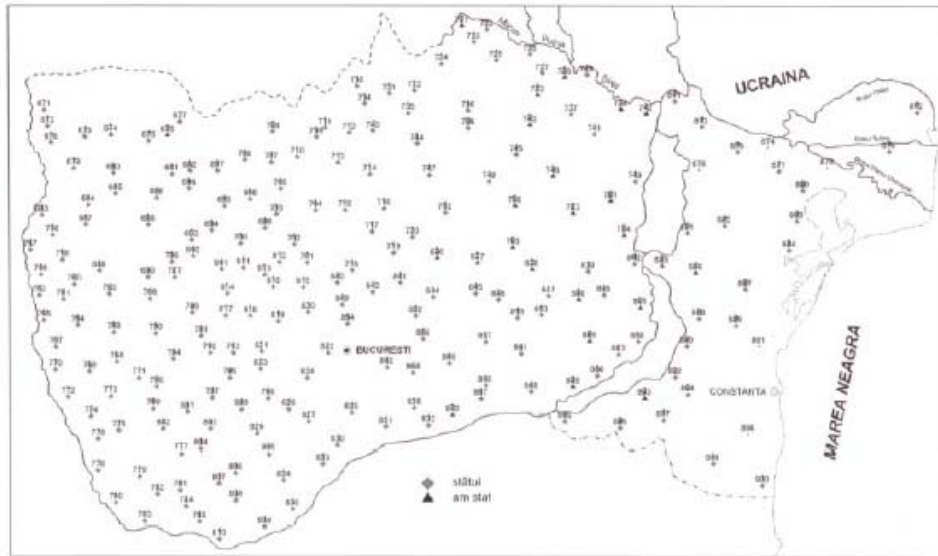
REPARTIȚIA FORMELOR DE PERFECT SIMPLU INDICATIV
„doci” „dociu”

MUNTENIA ȘI DOBROGEA

REPARTIȚIA FORMELOR DE PERFECT SIMPLU INDICATIV
„doci” „dociu”

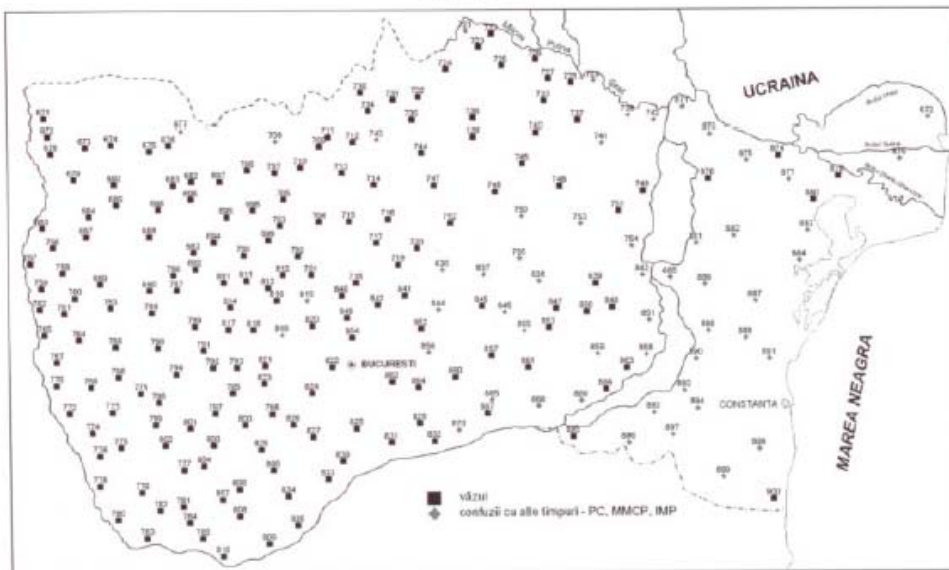
MUNTENIA ȘI DOBROGEA

REPARTIȚIA FORMELOR DE PERFECT SIMPLU INDICATIV
sârbi - sârbi

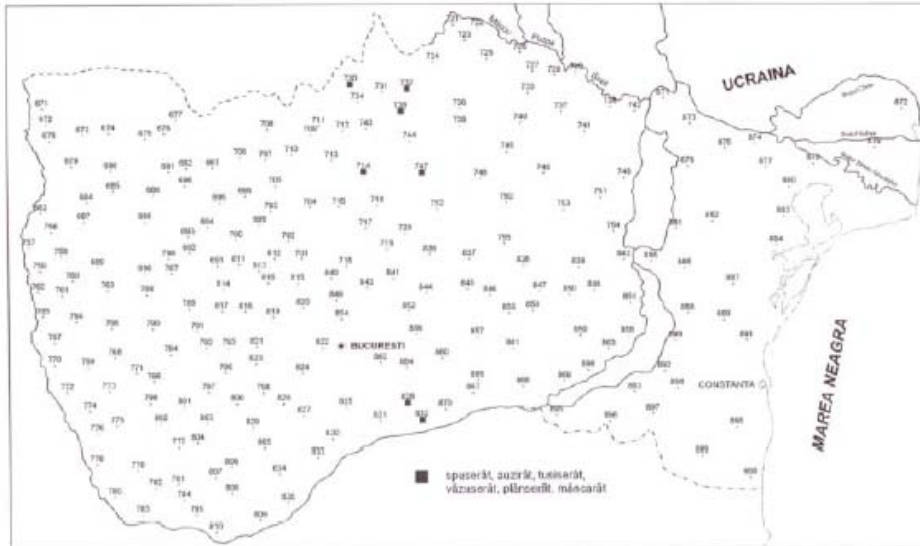
MUNTENIA ȘI DOBROGEA

REPARTIȚIA FORMELOR DE PERFECT SIMPLU
sârbi - persoana 1

MUNTENIA ȘI DOBROGEA

REPARTIȚIA FORMELOR DE PERSOANA a 5-a, DE TIP șasești - PERFECT SIMPLU INDICATIV

MUNTENIA ȘI DOBROGEA

REPARTIȚIA FORMELOR DE PERSOANA a 4-a - MAI MULT CA PERFECT (cșșșșș/cșșșșș - cșșșșș/cșșșșș)

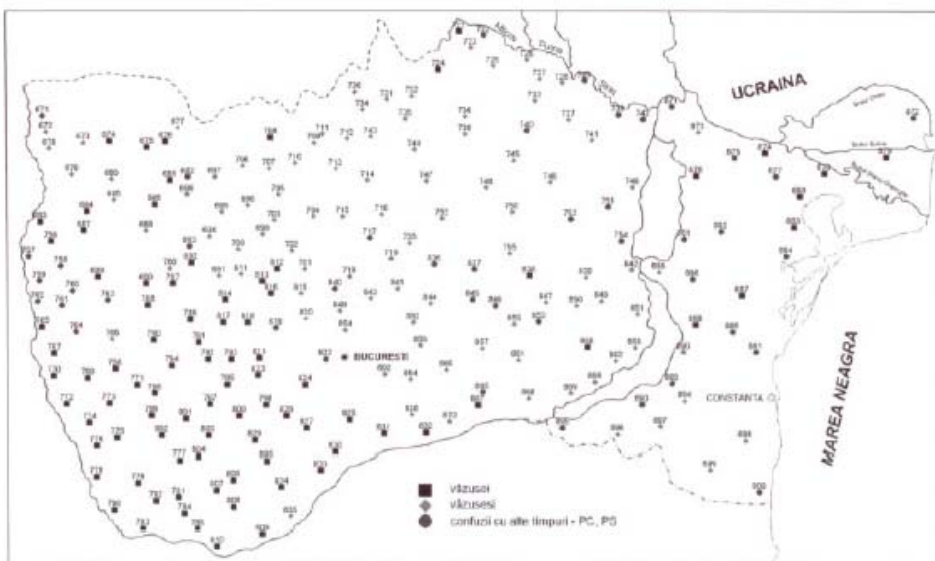
MUNTENIA ȘI DOBROGEA

REPARTIȚIA FORMELOR DE PERSOANA a 4-o - MAI MULT CA PERFECT (cu -ă/ăi/-e/-ii) - văzuse/văzuseți

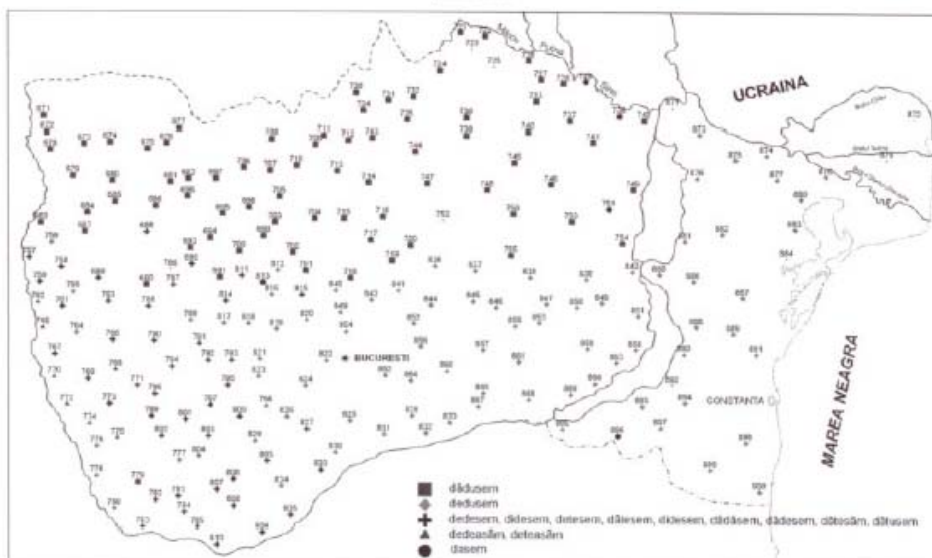

MUNTENIA ȘI DOBROGEA

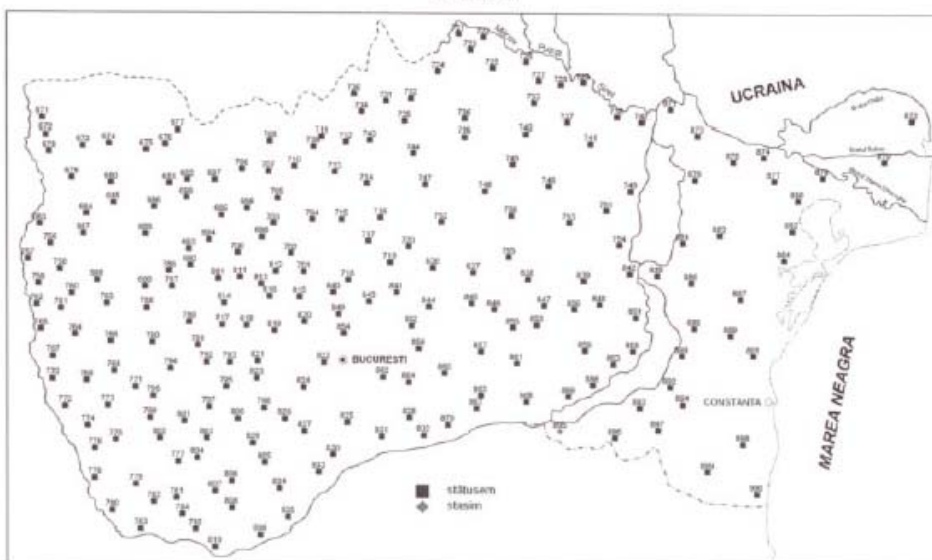
REPARTIȚIA FORMELOR DE PERSOANA a 3-o - MAI MULT CA PERFECT INDICATIV, văzuse/văzuseți

MUNTENIA ȘI DOBROGEA

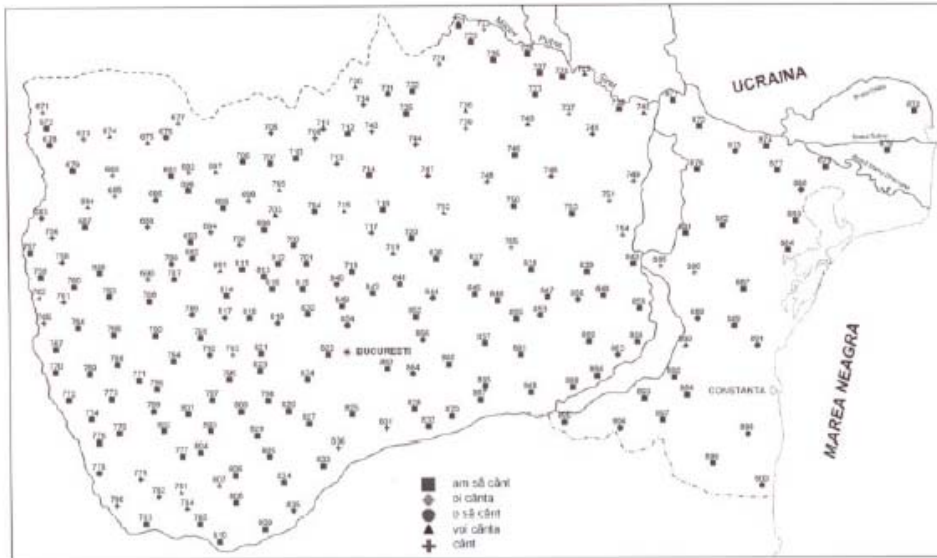
REPARTIȚIA FORMELOR DE MAI MULT CA PERFECT INDICATIV
persoana I. a și

MUNTENIA ȘI DOBROGEA

REPARTIȚIA FORMELOR DE INDICATIV MAI MULT CA PERFECT
persoana I. a și

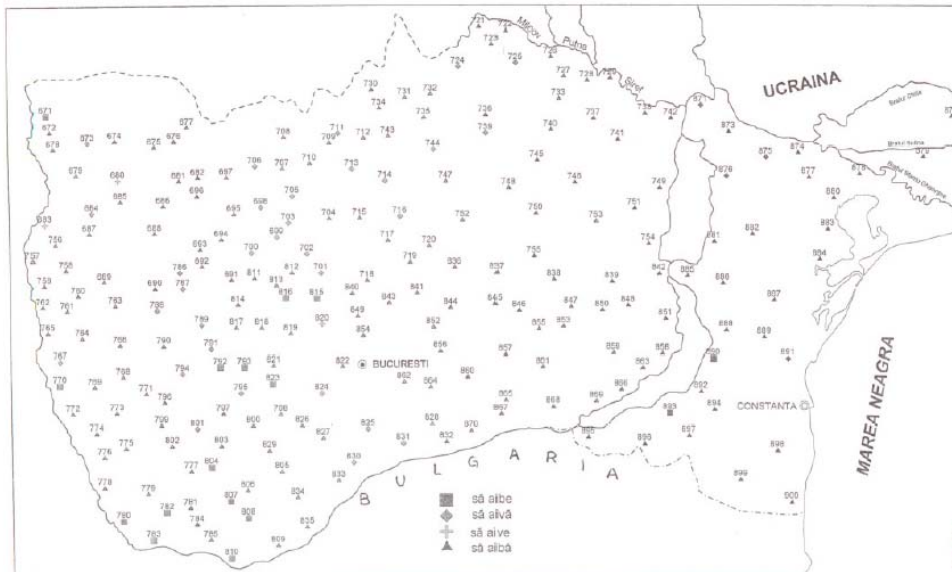
MUNTENIA ȘI DOBROGEA

REPARTIȚIA FORMELOR DE VIITOR
a căruia - cîntre, cîntreai - persoana I

MUNTENIA ȘI DOBROGEA

REPARTIȚIA FORMELOR DE PERSOANA a 3-a - CONIUNCTIV PREZENT, să aibe, să aivă, să aive, să aibă

287